TESAM Akademi Dergisi - Turkish Journal of TESAM Academy
Ocak - January 2017. 4 (1). 9 - 54
ISSN: 2148 – 2462

DEMOKRATİKLEŞME KAVRAMI BAĞLAMINDA ARAP DEMOKRATİKLEŞMESİNE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME[1]

Gürbüz ÖZDEMİR[2]

Öz

Demokrasi, sürekli tartışılan ve tartışıldıkça zenginleşip gelişen bir kavramdır. Batı'da seçimlerin yapılması gibi asgari değerlerinden başlayarak, gittikçe güçlenen birçok demokratik gelişme yaşanmıştır. Demokrasinin bu dinamizmine eşlik eden bir gelişme de, farklı demokrasi yaklaşımlarının ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla yaşanan bu gelişmeler, demokrasi yerine, dinamik evirilme süreciyle bağlantılı olarak sürekli gelişmeyi ifade eden "demokratikleşme" kavramını öne çıkarmaktadır.

Batı'daki gibi bir demokratikleşme sürecinin, kavramın doğasına uygun şekilde Arap coğrafyasında da yaşanması mümkündür. Arap toplumu da insanlığın ortak bir değeri haline gelmiş olan demokrasinin zenginliğinden yararlanarak kendi toplumsal ve siyasi şartlarına uygun bir demokrasi pratiği yeşertebilirler. Bu süreçte en önemli etken, iç dinamiklerden çok dış dinamiklerin takınacakları tutumdur. Dış dinamiklerin tutumları olumlu olursa, burada da demokrasinin yeşerebileceğinin kanıtı, Müslüman bir ülke olarak demokratik düzene -Batı'daki gibi- uzun süreçler sonucu ve dış dinamiklerin katkısıyla ulaşmış olan Türkiye'dir. Arap Baharı sürecinde iç dinamiklerin ortaya koyduğu olumlu çaba da göstermiştir ki, dış dinamikler engellemezse Arap toplumları da demokratikleşebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Demokratikleşme, Arap Demokratikleşmesi, Arap Baharı, Dış Dinamikler

1 Makale geliş tarihi: 13.12.2016 Makale kabul tarihi: 23.01.2017
2 Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
e-mail: gozdemir@karatekin.edu.tr

The Concept of Democratization Concept an Evaluation on Arab Democratization

Abstract

Democracy is a concept that has been evolved and developed by discussions over its meanings and ways of implementations from the time of its first usage throughout history. In the west, there have been lots of political movements in the societies starting from the indispensable components of democracy such as dissemination of the right to vote and elections by the time. Different methodologies and approaches of democracy are also among developments that couples with both the conceptual ingredients and its journey throughout the history. These developments related with democracy and its evolution process in the western world is expressed as "democratization" without any predefined strict boundary.

It is possible for the democratization process to have a journey of life in the Arab world similar with the western practices in the history. Through benefiting from the best practices that have been internalized by human civilization, the Arab world can also grow up a democratic experience exclusive with its inherent social and political qualities. The crucial factor in this process is the attitude of internal and external dynamics. Should there been a positive reaction from external dynamics, despite of its all deficiencies as is proved by a Muslim country the Turkish practice of democracy there can be similar process in the Arab world. The efforts of the internal dynamics of the Arab world has also proven at the process of Arab spring that if external dynamics do not hamper by countervailing effects, their societies will also show a successful implementation of the process of democratization.

Keywords: Democracy, Democratization, Arab Democratization, Arab Spring, External Dynamics

Giriş

Demokrasi düşüncesi, 21.yüzyıla gelindiğinde tüm dünyada özgürlük ve eşitlik gibi değerlerin kaynağı kabul edilen bir ideale dönüşmüştür. Ancak bu ideale, Batı'da uğruna yüzyıllar boyu verilen mücadeleler ve ödenen bedellerle dolu bir sürecin sonucunda ulaşılmıştır. Dolayısıyla demokratik değerlerin kaynağı, Batı uygarlığının adeta ilmek ilmek dokuyarak ortaya çıkardığı tarihi birikim olmuştur. Demokrasinin bir ideale dönüşmesi, kendisine tüm toplumları kapsayıcı bir nitelik kazandırmakla birlikte, sınırlı bir niteliğe bürünmesine de yol açmıştır. Zira demokrasinin kaynağı Batı olduğu düşüncesinden hareketle, demokrasiyi farklı toplumlara yakıştır(a)mayan görüşler de çıkmıştır. Demokratik değerlerin buralarda yaşama geçemeyeceği ya da Arap toplumlarının demokratik değil, otoriter rejimlere uygun olduğu yönündeki görüşleri, bu bağlamda belirtmek mümkündür. Hatta bu yaklaşımların, bir ön kabul halini aldığı da söylenebilir. Bu ön kabul, "Arap Baharı" kavramsallaştırmasıyla ifade edilen özgürlük rüzgârları estiğinde de kendisini açıkça göstermiştir. Zira bu süreçte demokrasi lehine oluşma ihtimali olan gelişmeler, önce ciddiye alınmamış, olumlu gelişmeler görülmeye başladığında ise ya "bahar kesin kışa döner" gibi bir beklenti içerisine girilmiş ya da Mısır örneğinde olduğu gibi boğulmuştur (Fuller, 2016, s. 19; Doster, 2013, s. 56; Kuran, 2012, ss. 92-93). Kısacası, bugüne kadar Arap toplumları ile demokrasi arasında anlamlı bir ilişki kurulamamıştır.

Bu çalışmanın temel sorularından birincisi; "Arap toplumları gerçekten varoluşsal olarak demokrasiye uzak mıdır?" İkincisi; "Arap toplumları tüm olumsuzluklara rağmen demokratikleşemez mi ?" Bunların cevaplarına ulaşabilmek için bize yardımcı olacak varsayımlar ise, bir; tarih boyunca insanlığa yön veren birçok değer gibi; demokratik değerler de, bir çırpıda değil Batı'da yüzyıllar boyu süren bir sürecin sonucunda insanlığın ortak ideali haline gelmiştir. İki; farklı kültürlere sahip olsalar dahi, hemen hemen her toplum insanlığın ideali olan demokratik birikimden yararlanma ve bu değerleri ülkelerinde yeşertme çabası içerisindedir.

Üçüncüsü ise; tüm bu demokratik etkileşim sürecinde özgürlük, eşitlik gibi sloganlar eşliğinde, dünyanın her yerinde barışçıl ya da şiddet içeren birçok yöntem kullanılmış ve kullanılmaya da devam edilmektedir.

Bu varsayımlar çerçevesinde, Müslüman Arap toplumlarının da demokratik potansiyele sahip olduğu ve bu potansiyeli hayata geçirebilmek için çaba sarf ettikleri görülmektedir. Belirtilen hedeflere ulaşmak için, bağımsızlıklarını kazanmalarından itibaren farklı dönemlerde özgürlük, eşitlik gibi değerlere ulaşma çabası içerisine girmişlerdir. Dolayısıyla bu süreçlerdeki, özellikle iç dinamiklerin ortaya koyduğu çaba görülmeyerek, "Arap coğrafyasında demokrasi yeşermez" şeklinde bir değerlendirmede bulunmak, konuyu yüzeysel bir bakış açısıyla ele almak anlamına gelmektedir. Yüzeysel bakış açısı terk edilerek, konu temel varsayımlar çerçevesinde ele alındığında, Arap coğrafyasının da, demokrasinin güçlü birikimden yararlanarak bir süreç olan demokratikleşmesini tamamlayabileceği ve kendi şartlarına uygun bir demokrasi pratiği üretebileceği görülecektir.

Ancak, "Bu coğrafyanın demokrasi ile tanışmasının üzerinden belirli bir sürenin geçmesine rağmen, bu süreç niçin işlememekte ve demokratik potansiyel, niçin harekete geçememektedir?" gibi sorular akla gelmektedir. Bu soruların cevapları olabilecek şekilde, bu coğrafyanın iç ve dış dinamikleriyle ilişkili birtakım nedenler ortaya konulabilir. Bunların her birisi, farklı seviyede de olsa bu olumsuz sonuçta bir etkiye sahiptir. Ancak, genellikle dış dinamikler göz ardı edilerek, demokrasiye engel olarak Arap toplumlarının iç dinamikleri gösterilmekte ve buradan da Arap toplumunun varoluşsal olarak demokratikleşemeyeceği gibi bir sonuca ulaşılabilmektedir. Dış müdahalelerin, Arap coğrafyasında ne kadar ekili olduğunu anlamak bağlamında; "Arap diktatörler/krallarla iyi ilişkiler kuran Batılı güçler, birer dışsal aktör olarak, Arap coğrafyasında samimi olarak demokrasi isterler mi?", ya da "Eğer gözden kaçar da gelir ise, öncelikle sandıktan çıkacak sonucu bu dış dinamikler ne kadar

kabullenir?" gibi soruların cevapları büyük öneme sahiptir. Bu soruların muhtemel cevapları, özellikle "Arap Baharı" sürecinde yaşanan olaylarla birlikte analiz edildiğinde; Arap coğrafyasında demokrasinin önündeki en büyük engelin, esasen "dış dinamikler"in olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmada öncelikle "demokrasi" kavramı yerine süreç anlatan "demokratikleşme" kavramından bahsetmek gerektiğini ve bu sürecin, farklı şartlara bağlı olarak farklı demokrasi yaklaşım ve pratikleri ortaya çıkaran bir potansiyele sahip olduğunun üzerinde durulacaktır. Sonrasında, Arap toplumlarındaki demokrasi sorununun nedenlerinden bahisle, bu sorunun oluşmasında özellikle "dış dinamiklerin" önemli etkisi olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda, dış dinamiklerin olumlu katkı sunduğu, hatta tarafsız kaldığı takdirde, Müslüman Arap toplumlarının da kendine özgü bir demokratikleşme süreci yaşayabileceği ifade edilecektir. Son olarak, Arap Baharı sürecindeki yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen, Tunus, Mısır ve Fas örneklerinden hareketle, Arap coğrafyasında da demokrasinin yeşerebileceği anlatılacaktır.

Farklı Demokrasi Pratikleri ya da Bir Süreç Olarak Demokratikleşme

Demokrasi, Yunanca "halk" anlamına gelen "demos" ile "egemenlik", "yönetmek" gibi anlamlara gelen "kratein" sözcüklerinden oluşan bileşik bir sözcüktür (Parry ve Moran, 1994, ss. 1-2). Buradan yola çıkarak demokrasi, etimolojik olarak, "halk egemenliği" ya da A. Lincoln'ün ünlü deyişiyle, "halkın halk tarafından, halk için yönetimi" olarak tanımlanmaktadır (Sartori, 1993, s. 36). Bu tanım, ideal bir demokrasiyi anlatmakla birlikte, kendi içerisinde bazı sorunları da taşımaktadır. Öncelikle, tanımdaki "halk" kavramı, türdeş olmayıp içerisinde farklı toplum kesimlerini barındırmaktadır. Dolayısıyla ikincisi, "halk için" ifadesindeki beklentiyi anlatan "için" ifadesinin, farklılıklardan oluştuğundan "halk" kavramını karşılaması kolay değildir. Üçüncüsü, kalabalık nüfus ve fiziki şartlar nedeniyle, halkın doğrudan yönetime katılması, yani "halk tarafından yönetim" de pratik gözükmemektedir

(Sartori, 1993, ss. 22-40). Bu sonuçlar ise, demokrasinin bir ütopya olduğu yönünde bir kanaatin oluşmasına yol açabilecektir.

Ancak olumsuz bir görüntü sergileyen bu durum, esasen demokrasi açısından tersi bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Zira bu gerçeğin farkına varılması, demokrasinin statik bir gerçeklik olmayıp kendisini sürekli yenileyen dinamik bir süreç olduğu anlayışını ve konunun ampirik bir yaklaşımla ele alınması gerektiği sonucunu doğurmuştur. Böylelikle demokrasiden vazgeçmek yerine, var olan şartlar çerçevesinde uygulanabilen bir demokrasi arayışı başlamıştır (Gözler, 2008, ss.167-168). Hatta Dahl (1971, s. 120), tam demokratik bir sistemin olmadığını, sistemlere belirli bir demokratik seviyeyi yaklaştığı şeklinde bakılması gerektiğini, her birisinin görece demokratik olarak değerlendirildiklerini belirtmektedir. Olanı ortaya koyan bu arayış, aynı zamanda demokrasinin birçok yaklaşım ve pratiğinin keşfedilmesinin de önünü açmıştır. Bu yönüyle demokrasi, Eski Yunandan bugüne kadar olumlu/olumsuz anlamlar yüklenerek, eklemlenerek ve çeşitli biçimler alarak yüzlerce yıllık bir birikimi anlatan tarihi bir kavrama dönüşmüştür. Dolaysıyla bugün, hem klasik/normatif tanımındaki belirsizlik hem de tarihi düzlemdeki güçlü potansiyeli sayesinde, dinamik bir niteliğe bürünen demokrasi, eşitlik ve özgürlük gibi değerler çerçevesinde kendisini yenileyen ve geliştiren bir kavram olmuştur. Böylelikle, tarih boyunca yaşanan gelişmeler, başlangıcından günümüze kadar demokrasinin belirsiz gibi gözüken görüntüsünün altında, aslında geniş bir birikim ortaya çıkarmıştır. Hatta farklı demokrasi uygulamalarının olabileceğine işaret eden bu durumdan yararlanan farklı rejimler, kendisini demokratik olarak tanımlayabilme imkânı elde etmiştir. Bunun bir sonucu olarak demokrasi sözcüğü, başında "liberal", "marksist" gibi birtakım nitelemeler olmaksızın kullanılmamaya başlanmıştır. Bu nitelemelerin hepsi esasen bu anlam yelpazesi içerisinde bir yönüyle demokrasiyi anlatmak için kullanılmıştır. Buradan hareketle demokrasinin, farklı dönem ve toplumların ihtiyaçlarına uygun pratikler ortaya koyduğu sonucunu çıkarmak mümkündür (Heywood, 2012, s. 272;

Erdoğan Tosun, 2001, s. 95; Heywood, 1999, ss. 77-84).

Demokrasi kavramının sahip olduğu geniş yelpazenin sonucu olarak, 1990'lara kadar, Batılı ülkeler liberal demokrasiyi, Sovyet Bloğu ise halk/ marksist demokrasi olarak tanımladıkları rejimlerin gerçek demokrasi olduğunu iddia etmişlerdir (Heywood, 1999, ss. 82-83; Daver, 1993, s. 186; Çam, 1995, ss. 387-409). Birbirine zıt siyasi sistemlerin kendisini demokrasi olarak tanımlamasının sonucu olarak, Yayla (1999, s. 59), 150'ye yakın demokrasi tanımının yapıldığını belirterek konuyu oldukça ilginç hale getirmiştir. Ayrıca demokrasi düşüncesindeki bu farklı yaklaşımlara meşruiyet kazandıracak şekilde siyaset bilimi yazınında birçok çalışma da bulunmaktadır (Bkz. Zakaria, 1999, ss. 42-43; Heywood, 2012, s. 272; Macpherson, 1984). Örneğin liberal değerlerin, demokrasiden hem teorik hem de tarihi olarak farklı olduğunu belirten Zakaria (1999, ss. 41-42), demokrasiyi güçlendiren siyasi özgürlüklerin, liberalizmi destekleyen bireysel özgürlüklerden ayrıldığını ve demokrasinin yayılırken liberalizmin buna paralel olarak yayılmadığını söylemektedir. Dünyada liberal nitelikli olmayan demokrasi pratiklerinin olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda Yayla (1999, ss. 60-61), liberalizm ile demokrasinin büyük bir uyum sergilediğini ve demokrasinin sahip olduğu birçok değerin liberalizm tarafından geliştirildiğini söylemekte, ancak ikisinin aynı şey olmadığını belirtmektedir. Kısacası, Avrupa'nın kendi şartlarının bir ürünü olan liberal demokrasi, 1990'lardan itibaren "tarihin sonu" (Bkz. Fukuyama, 1998) gibi tezlerle, kendisini demokrasi olarak tanımlayan diğer rejimlere karşı zafer ilan etmesine ve bugün akla gelen tek demokrasi pratiği olmasına (Lijphart, 1996, s. 11; Yayla, 2012, s. 33) rağmen; demokrasi düşüncesi, 20.yüzyılın sonuna kadar tartışılmış ve farklı pratikler üretebilen bir nitelik sergilemiştir. Bu nedenlerdir ki, liberal modelin, uzun yıllar demokrasi iddiasında tek başına olmadığını söylemek mümkündür (Held, 1986, s. 7).

Demokrasi düşüncesinin farklı alternatifler ortaya koyabilme

potansiyelinin, sadece liberal yaklaşım açısından ele alındığında dahi, her biri bir öncekinin eksikliklerini gidermek için yeni bir kurguyla üretilen birçok model ortaya çıkardığı görülmektedir. Örneğin, temsili liberal demokrasi, eskiçağ klasik demokrasisinin uygulanmasındaki zorluğu giderme çabasının bir sonucu olarak geliştirilmiştir (Tosun, 2001, s. 97). Ancak demokrasiyi çoğunluk yönetimi olmaktan uzaklaştırarak oligarşik bir niteliğe büründürdüğü iddiasıyla eleştirilmiştir (Bkz. Duverger, 1975; 1974, s. 538; 1969). Liberal demokrasi, ayrıca, modern dönemin tek tipleştirici anlayışını yansıttığı, değişen toplumsal dinamiklerin beklentilerine uygun şekilde "fark/kimlik" bağlamında bir yapı öngörmediği yani demokrasiyi gerçek çoğulculuğa göre işletemediği eleştirisine de uğramıştır (Özdemir, 2013, s. 78; Dursun, 2012, ss. 191-192; Keyman, 2000, s. VII; Köker, 1996, s. 111). Hatta demokrasiye zarar verdiği eleştirisiyle, meşruluğu dahi tartışmaya açılmıştır. 1970'lerin başında Habermas tarafından "meşruiyet krizi" kavramlaştırmasıyla ortaya konulan bu durum, 1990'lı yıllardan itibaren "temsil ve katılım krizi" iddiasıyla yeniden vurgulanmıştır (Swingewood, 1998, ss. 339-345).

Demokrasi kuramı, liberal yaklaşımın açmazlarını çözmek için, dinamik niteliğini tekrar devreye sokmuş ve yeni bir kurgulamaya gitmiştir. Yeni kurgu, "katılımcı modeli" ortaya çıkarmıştır (Dursun, 2012, ss. 195-196; Sitembölükbaşı, 2005, ss. 139-144; Bulut, 2003, ss. 50-51; Erdoğan Tosun, 2001, s. 95). Katılımcı model de, "katılımcılık" gibi sağladığı birçok katkıya rağmen, liberal yaklaşımın tek tipleştirici anlayışını sürdürdüğü eleştirisi başta olmak üzere birçok eleştiriye uğramıştır (Özdemir, 2013, s. 81). Bu durum, yeni bir kurguya ihtiyacı doğurmuştur ki, yapılan kurgular arasında en dikkat çekeni demokrasiyi gerçek çoğulculuğa götüreceğini iddia eden "radikal model" olmuştur. Bu model, konuya tek tipleştirici modern anlayışla değil, "fark/kimlik" bağlamında ele alan post-modern anlayışla yaklaşmaktadır. Buradan hareketle, liberal özgürlükçü perspektif ile eşitlikçi sosyalist yaklaşımı sentezleyerek,

iki geleneğin eksikliklerinden arınmış ideal bir demokrasiye ulaşma iddiasındadır (Özdemir, 2013, ss. 81-91; Keyman, 1996; Köker, 1996). Kısacası, demokrasi tarihi, ister farklı ideolojiler, isterse de başlı başına liberal gelenek açısından değerlendirilsin, statik bir demokrasi kavramını değil; bir yönüyle otoriter/totaliter rejimlerden demokrasiye geçişi ve diğer yönüyle de demokrasinin ideal hale gelmesi çabasını ortaya koyan bir süreci, yani farklı pratikleri sonuç veren sürekli yenilenmeyi, Giddens (2000, ss. 92-93)'in öz ifadesiyle "demokrasinin demokratikleşmesi"ni anlatmaktadır.

"Demokratikleşme" kavramı, birçok çalışmaya (Bkz. Whitehead, 2002; Garrard, Tolz ve White, 2000; Catt, 1999) konu olmakla birlikte, genelde Huntington (2011)'un "Üçüncü Dalga: Geç Yirminci Yüzyılda Demokratikleşme" çalışması bağlamında ele alınmaktadır. Huntington, demokratik kazanımların kolay elde edilmediğini, sadece yakın tarihimiz açısından bakıldığında dahi bugünkü noktaya iki yüzyıla yakın bir sürecin sonunda gelindiğini belirtmektedir. Üç ileri ve iki ters demokratikleşme dalgasından bahseden Huntington, örneğin, o günün şartlarında ABD'de yetişkin beyaz erkeklerin %50'den fazlasının oy kullanmış olmasını, demokrasi adına büyük bir gelişme kabul ederek birinci dalganın başlangıcı olarak görmektedir. Aslında demokrasi açısından bugün kabul edilemez olan bu durumu, Huntington, o günün şartlarında demokratikleşmeyi anlatması bağlamında yeterli görmektedir (Huntington, 2011, ss. 28-29). Sadece bu örnekten hareketle dahi, farklı toplumların sahip oldukları demokratikleşme aşamalarını yetersiz görerek eleştirmek; hatta onların demokratikleşemeyecekleri gibi bir sonuca ulaşmak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Ayrıca Huntington, uzun mücadeleler sonucunda ortaya çıkmış olan ikinci ve üçüncü dalgalarda, özellikle dış müdahalelerin büyük etkisinin olduğunu belirtmektedir. II. Dünya Savaşı sonrası oluşan ikinci dalgada, savaşı kazanan müttefiklerin etkisi olduğu gibi, üçüncü dalgada da, öncesine göre dış siyasetlerinde önemli değişiklikler yapan Avrupa Topluluğu (AT), ABD ve SSCB ile kendi doğasına tamamen ters bir şekilde

otoriterliğe karşı çıkmaya başlayan Kilisesinin büyük etkisi olmuştur (Huntington, 2011, s. 60). Buna karşılık demokratikleşmede dış dinamikler vurgusunu göz ardı eden çalışmalar (Bkz. Lipset, 1963; Vanhanen, 2003) da vardır. Ancak bu çalışmalar, başta dış dinamikler konusu olmak üzere birçok açıdan eleştiriye maruz kalmıştır (Higley ve Burton, 1989, ss. 17-32). Örneğin, Batı dışı coğrafyaların demokratikleşmesini ele alan Dahl (1993, ss. 278-284), bu coğrafyalarda dış dinamiklerin büyük etkisine rağmen çalışmalarda bu noktanın ihmal edilmesini eleştirmiştir.

Sonuç olarak; demokrasi düşüncesi, sahip olduğu dinamik yapı ve potansiyel güç sayesinde, Batı dünyasında hem farklı demokrasi yaklaşımlarının (liberal, marksist vb.) önünü açmış, hem de liberal gelenek içerisinden yeni modeller üretebilmiştir. Bu sonuçlar ise, her toplumun kendi ihtiyaçlarına uygun bir demokratikleşme pratiğinin olabileceği düşüncesine kuvvet verdiği gibi, özellikle Arap toplumları açısından da oldukça anlamlı ve umut vericidir. Yoksa farklı kültür ve coğrafyalardan birebir aynı demokratik süreçleri ve pratikleri beklemek, bir noktadan sonra demokrasinin dinamizmini sınırlandırmak anlamına gelecektir (Schmitter ve Karl, 1999, s. 4).

Arap Dünyası ve Demokratikleşme

Demokrasi, gelişimini tamamlamış statik bir kavramı değil, sürekli mücadele isteyen dinamik bir süreci anlatmaktadır. Demokrasi düşüncesinin sahip olduğu bu nitelik bugün de sürmektedir. Hatta "demokratikleşme" olarak tanımlanan bu dinamik süreç, Huntington'un ifadesiyle ters dalgalarla da karşılaşmıştır. Demokrasi tarihi, bu saptamayı her açıdan doğrulayan örneklerle doludur (Bkz. Huntington, 2011). Dolayısıyla demokrasi tarihini, bir "demokratikleşme tarihi" olarak tanımlamak mümkündür. Buradan hareketle de demokrasi idealine ulaşmayı kendisine amaç edinmiş olan her toplum için "demokratikleşme süreci", yaşanması kaçınılmaz bir gerçeklik olmaktadır. Adeta oyunun kuralı budur ve demokratik değerlere ulaşmak isteyen herkes bu süreçten

geçmek durumundadır. Ancak her toplum, tarihi, siyasi, kültürel, dini, vb. açılardan birbirinden farklı niteliklere sahip olduğundan, muhtemel demokratikleşme süreçlerinin ve bu süreçlerde karşılaşılabilecek sorunların farklı olması ise gayet doğaldır. Bu nedenle her toplum için geçerli olabilecek tek tip bir demokratikleşme sürecinden ve de tek bir demokrasi pratiğinden bahsetmek zordur (Berger, 1999, ss. 34-36). Rustow (1995, s. 67), demokratikleşmenin, farklı toplumlarda farklı toplumsal sınıflar tarafından ve farklı süreçlerle gerçekleştirildiğini; karşılaşılan sorunların ise farklı yöntemlerle çözüldüğünü belirtmektedir. Kısacası, demokrasi düşüncesinin, özünde özgürlük ve eşitlik gibi iki temel değer bulunmak şartıyla, her topluma özgü pratik üretebilecek bir güce sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Demokrasi ve demokratikleşme kavramlarıyla ilgili bu saptamalar, Batı dışı toplumlar söz konusu olduğunda çok daha anlamlı hale gelmektedir. Zira bir kısım görüşler, başta Arap toplumları olmak üzere Batı dışı toplumlar ile demokrasi arasındaki ilişkiyi, bu saptama ve tanımlamaları göz ardı ederek değerlendirmektedir (Fuller, 2016, s. 19; Doster, 2013, s. 56; Kuran, 2012, ss. 92-93). Böyle bir yaklaşım ise kaçınılmaz olarak bazı önemli açmazları da beraberinde getirmektedir. Birincisi, demokrasinin bugünkü seviyeye yüzyıllar boyu verilen mücadeleler sonucunda geldiği hususu göz ardı edilerek Arap toplumlarına aynı esneklikle yaklaşılmamakta ve demokratikleşmenin Arap coğrafyasında hemen gerçekleşmesinin beklenmesi ve olmayınca da "zaten demiştik" türünden bir sonuca bağlanması bir açmazdır. Öte yandan Arap toplumu ile demokrasi arasındaki karşılaştırmalarda, ölçüt olarak, Batı demokratikleşme tecrübesinin bugün geldiği son noktanın esas alınarak bunun aynen gerçekleşmesinin beklenmesi ve birebir uymayınca da demokratikleşemeyecekleri gibi bir sonuca varılması da bir açmazdır. Belki de en önemlisi, yüzlerce yılda oluşan tecrübe sayesinde güçlü bir potansiyele kavuşmuş olan demokrasi düşüncesinin, gelişen ihtiyaçlar karşısında "kuramsal" olarak kendisini yenileyebilen ve farklı toplumlarda

farklı pratikler ortaya koyabilen bir niteliğe sahip olduğu hususunun göz ardı edilmesidir (Güney, 2005, s. 35). Yakın bir örnek olarak, "Arap Baharı" olarak tanımlanan sürecin daha başındayken, "Arzulanan demokrasi, umut edilen insan hakları, hedeflenen özgürlükler gelmedi, yakın gelecekte de geleceğine dair işaretler yoktur" ya da "Özgür düşüncenin, laikliğin, aydınlanmanın, liberalliğin, vs. asgari ölçüde taban bulmadığı toplumlarda demokrasinin yeşermesi mümkün gözükmemektedir" (Fuller, 2016, s. 19; Doster, 2013, s. 56; Kuran, 2012, ss. 92-93), şeklindeki görüşlerin yazılıp-çizilmesi, bu açmazı yansıtmaktadır. Bu açmazların temel nedeni ise, demokrasi tarihini, yani Batı'da burjuvazinin ortaya çıkışı ve bu bağlamda özgür düşünce, aydınlanma, laiklik, liberallik, vb. süreçlerin gerçekleşmesi, toplumların bunları içselleştirmesi ve de siyasi iktidarlar tarafından kabullenilmesinin yüzyıllar boyu süren dinamik bir sürecin sonucunda gerçekleşebildiğinin göz ardı edilmesidir (Rustow, 1995, ss. 69-72). Arap dünyasında yaşanan demokratikleşememe sorunu, tam da bu noktada yani türdeş bir dünya düşüncesini dayatan sorunlu bakış açısının bir sonucu olarak belirmektedir. Nasıl ki farklı geleneklere sahip batılı toplumlarda (Anglosakson ve Kıta Avrupası gibi) demokratikleşmenin farklı pratikler üretmesi doğalsa, Arap toplumları açısından aynı sonuçların ortaya çıkması da son derece doğaldır (Tanrıverdi Yaşar, 2012, s. 8). Hatta günümüz Arap ülkelerinin siyasi yapıları, cumhuriyet, meşruti monarşi ve monarşi gibi çeşitlilik arz ettiğinden, doğal olarak olası demokratikleşmelerin kendi içerisinde farklı süreçler izlemesi de kaçınılmaz olacaktır (Yılmaz, 2010, s. 78).

Arap toplumlarıyla demokratikleşme arasındaki ilişkiyi ortaya koymada, bu açmazların olumsuz etkisi olmakla birlikte; elbette ki inanç, kültür gibi kendi dinamiklerinden kaynaklanan birtakım sorunlar da vardır. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler (BM) tarafından hazırlanan Arap İnsani Kalkınma Raporları (Arab Human Development Report, 2002, 2003, 2004), bir dış etken olarak demokratik dünyanın ilgisizliğini belirtmekle birlikte, Arap dünyasındaki sorunların iç nedenlerini ve bunların sonucunda

ortaya çıkan radikalizmi de çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur. Ayrıca raporlarda, terör ve radikalizmin kaynağı olan iç etkenlerin dünya barışı için büyük bir tehlike ortaya çıkardıkları belirtilerek, Arap bölgesinde acilen demokratik reformların yapılması gerektiği de vurgulanmıştır. Freedom House'un yıllık özgürlük değerlendirmelerine göre de, yedi Arap ülkesi en baskıcı on bir rejim arasına girmiştir (Diamond, 1999, ss. 3-4). Sonuç itibariyle bölgenin bu durumu, başta yönetimlerin otoriterliği olmak üzere, yoksulluktan kabile ve mezhep bağlarına ve dış dinamiklerin ve sömürge sürecinin etkilerine kadar birçok farklı iç nedene dayandırılmıştır.[3] Bu nedenler arasında, öncelikle otoriter yönetimlerin demokrasiye fırsat vermemesi öne çıkmaktadır. Zira Arap toplumlarında, başta dini nitelikli olmak üzere, birbirinden çok farklı düşünce sistematiğine sahip toplumsal ve siyasi yapılar bulunmasına rağmen, bugüne kadar kendilerine otoriter yönetimler tarafından meşru siyaset yapma imkânı verilmemiştir. Bu durum ise, Arap demokratikleşmesi adına büyük bir kayıp olmuştur. Örneğin Mısır'da, Tunus'ta ya da Cezayir'de farklı adlarla tanımlanan ve iç dinamiklerin merkezinde yer alan hareketler, kuruldukları günden itibaren meşru siyaset yapma ve iktidara talip olma imkânı bulamamışlardır (Osman, 1991, ss. 73-74, 78-79). Tam tersi Tunus 1989, Cezayir 1990-1991 seçimleri örneklerinde olduğu gibi her bir demokratik girişim, kazananları iktidara değil sürgüne, hapse ya da darağacına götürmüştür. Yine ilginç bir örnek olarak Tunus'ta öne çıkan Nahda Hareketi, 1979'dan 1991 yılına kadar Tunus'ta beş genel kongreyi, yasaklar nedeniyle gizli düzenlemiştir. Ardından kongrelerini, 1995 ve 2001 yıllarında Hollanda'da, 2007'de de İngiltere'de düzenlemek zorunda kalmıştır. Ya da Mısır örneğindeki gibi, Müslüman Kardeşler Hareketinin seçimlerde aday çıkarmasına dahi izin verilmemiştir (Gannuşi, 2015, s. 159; Yıldırım, 2013).

İç dinamikler bağlamında bölgenin yoksulluğu saptaması da, öncelikli bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Görünüşte çok zengin olan Arap

3 Bu nedenler için ayrıca bkz.: *Baharçiçek, A. ve Arpacı,I., (2014),* Arap Dünyasında "Eski Hâl Muhâl". *Akademik Ortadoğu, 8(2),* 105-111.

ülkelerinin halkları genel olarak yoksuldur. Bölgedeki petrole dayalı zenginlik tabana yayılan değil, üst kesime ait bir zenginliktir. Birçok Arap ülkesinde halkın önemli bir kısmı günde 2 ABD dolarının altında bir gelirle yaşamaktadır. Hatta petrol, otoriter yönetimlerin daha etkin hale gelmesine yol açtığından, girişimci orta sınıfın gelişmesini engelleyici zemin hazırlamaktadır. Böyle bir yapı ise, temelde orta sınıfa dayanan demokrasiyi değil, otoriter rejimleri güçlü kılmaktadır. Dahası petrol gelirlerinin yönetici seçkinlerde toplanması, vatandaştan neredeyse hiç vergi alınmamasını sağladığından, halk ile otoriter yönetimler arasında bağımlılık ilişkisi oluşturmakta ve toplumsal katılımın önünü tıkamaktadır. Sonuçta, sistemdeki dikey hareketlilik demokrasi kültürünü besleyecek şekilde liyakate değil, patronaj/klieantel ilişkiye göre şekillenmektedir (Kraemer, 2006, s. 5).

Arap toplumlardaki otoriter uygulamalara dış dinamiklerin müdahaleleri de eklenince, muhtemel demokratikleşme süreçleri engellenmiş ve bu tür yapılar varlıklarını ya dini bir cemaat olarak sürdürmüşler ya da yeraltına inerek radikalleşmeyi seçmişlerdir. Böylelikle, bir yandan demokrasi yeşermek için gerekli olan zemini bulamamış, diğer yandan ise bugün şikâyet edilen teröre zemin oluşturulmuştur. En azından dış dinamiklerin olumlu desteğiyle farklı görüşlere siyaset yapma imkânının önü açılmış olsaydı; büyük ihtimalle bugün, Arap toplumlarında doğal bir süreçle demokratikleşmeye katkı sunacak meşru siyasi partiler kendiliğinden kurulabilirdi (Osman, 1991, ss. 78-79). Kısacası, otoriter rejimlerce Arap toplumlarının iç dinamiklerinin pasifleştirilmesi ve dış dinamiklerin ise buna katkı sunan uygulamaların olması, Arap demokratikleşmesinin önündeki en büyük engel olmuş ve bu durum halen de devam etmektedir (Yıldırım, 2013; Yılmaz, 2010, s. 66).

Öte yandan liberalizmin, sivil toplumun ve serbest pazar ekonomisinin gelişmemiş olması (Kuran, 2012 ss. 92-93) gibi nedenler de, Arap dünyasının demokratikleşememesinin kökeninde yattığı ifade

edilmektedir. Örneğin Schnabel (2003, ss. 34-35), demokratikleşmenin ancak liberalleşme sürecinin sonucunda gerçekleşebileceğini belirtmektedir. Ancak liberalleşmenin yeter neden olmadığını, liberalleşme gerçekleşse dahi dış desteğin olmadığı yerlerde beklenen sonucun ortaya çıkmayacağının altını da özellikle çizerek, Arap dünyasında, sonucu etkilemede dış etkenlerin iç dinamiklere göre çok daha önemli olduğunu vurgulamış olmaktadır. Bir türlü devreye giremeyen dış desteğin, niçin devreye girmediğini ise bölgenin özel şartlarına bağlamaktadır. Yani dün Mısır'daki Nasır örneğinde olduğu gibi seküler ulusalcı güçlerin petrolün kontrolünü ele geçirmesinden çekinmiş olan Batı, bugün, onun yerinin bir ölçüde İslamcılar tarafından doldurulmasından kaygılandığını ifade etmektedir. Bu nedenle petrolün bizzat kendisi, bölgenin, birer dış dinamik olan sömürgeci devletlerin etkisinde kalmasına yol açmaktadır. Bu saptama, aynı zamanda Mısır, Suriye gibi esasen petrol zengini olmayan ülkelerin demokratikleşememe sorununu da bir açıklık getirmektedir. Zira petrolün varlığı kadar, onu kontrol etmek isteyen dış güçler, bölgede örnek oluşturabilecek kontrol dışı demokratik toplumların oluşmasını da istememektedirler (Ross, 2001, ss. 325-361; Güney, 2005, s. 37; Yılmaz, 2010, s. 70).

Böylelikle Arap coğrafyasında iç dinamiklerin çabasıyla beliren muhtemel demokratikleşme fırsatları, doğal seyrine bırakılmayarak dış müdahalelerle engellenmekte ve başka yerde demokrasi istese dahi, bölgede otoriter liderler yeğlenmektedir. Bu bağlamda ABD, Arap dünyasına yönelik siyasetini, yaklaşık 50-60 yıldır büyük ölçüde bölgedeki statükonun korunması şeklinde belirlemiştir. Oluşan her bir gelişme, demokratikleşme lehine değil, kral, diktatör ve darbecilerin lehine yönlendirilmiştir (Chomsky ve Achcar, 2007, ss. 59, 77-83). Bu amaçla doğrudan müdahalelerden gizli operasyonlara, ekonomik yardımlardan bir grubu diğerlerine karşı kullanmaya kadar değişen yöntemler kullanılmıştır. Irak'a demokrasi götürme örneğinde olduğu gibi, bazen de demokrasi kavramının bizzat kendisi bu çıkar mücadelesinde kullanılmıştır

(Aslan, 2006, s. 88). ABD'nin, Arap Baharı sürecinde Mısır'da yaşanan süreçte izlediği tutum bu bağlamda dikkat çekicidir. Zira seçimle işbaşına gelmiş olan bir yönetimin devrilmesini darbe olarak tanımlamadığı gibi, darbeci yönetime yardımı da sürdürmüştür. Darbecilerin uyguladığı şiddet karşısında yoğun eleştirilere uğradığında ancak yardımları geçici bir süre askıya almak zorunda kalmıştır. Bu örnek, dış dinamiklerin Arap dünyasına yönelik uyguladıkları siyasetin demokratik kaygılarla değil, çıkar amaçlı olduğunu gözler önüne sermektedir. Batılı devletlerin, örneğin, Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin demokratikleşmesi için ciddi çaba gösterirken, tam tersi Arap coğrafyasında otoriter rejimleri desteklemeleri, bu görüşü destekleyen önemli bir göstergedir (Dersan, 2013, s. 24). Bu bağlamda Chomsky, ABD yönetimleri, bölgede İsrail ve bugüne kadar kendileriyle uyumlu çalışmış olan Türkiye ve Lübnan gibi ülkelerin dışında demokrasiye izin verilmediğini söylemektedir (Chomsky ve Ahcar, 2007, s. 81). Bu nedenle hazırlanan her bir demokrasi projesinin temel amacının, ülkelerin kendi kaderlerini belirlemelerinden çok, dış güçlerin çıkarlarına uygun yapılar oluşturmak olduğu yönünde bir algılama dahi gelişmiştir. Örneğin ABD'nin Orta Doğu'ya demokrasi getirme çabalarının meşruiyet çerçevesini oluşturan "Geliştirilmiş Ortadoğu Projesi" büyük ölçüde pragmatizme hizmet ettiği görüşüyle eleştirilmiştir (Aslan, 2006, ss. 90-91). Hatta Chomsky, ABD için asıl özgürlüğün çıkar ve bunu sağlayabilmek için her türlü güce başvurma olduğunu, hatta diğer özgürlüklerin bu özgürlüğe ters düşmediği ölçüde var olabileceğini söylemektedir (Chomsky ve Achcar, 2007, s. 83). Kısacası, halka dayanan yönetimlerin, ne kadar çıkarlarına uygun olacağı düşüncesi, b

Batılı aktörler açısından aşılması gereken önemli bir ikilemdir. Batı'nın bu kaygılardan kurtulup tavrını netleştirmesi ise, Arap demokratikleşmesi için hayati bir değere sahiptir (Denison, 2011).

Demokratikleşme bağlamında, iç dinamiklerin nitelikleri açısından, genelde

Müslüman ve özelde Arap toplumlarıyla Batı toplumları arasında var olan kültürel, toplumsal ya da dine dayalı birtakım farkları, demokratikleşme sürecinin esasını değil; sürecin, uzun ya da kısalığını ya da hangi şekle bürüneceğini belirleyen nitelikler olarak görmek gerekir. Zira iki toplum arasında demokratikleşmenin esasını belirleyen en temel etken, daha önce de belirtildiği gibi, "dış dinamikler"in sergiledikleri tutumlardır. Örneğin, demokrasi, ilk defa Batı'da ortaya çıktığı ve o günün şartlarında süreci etkileyen baskın bir dış dinamik olmadığı için, Batı demokratikleşmesi kendi iç dinamikleriyle yoğrulmuş; bugün ise demokratikleşmek isteyen Arap toplumları, küresel dengeler içerisinde daha çok dış aktörlerin etkisi altındadır. Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin Batılı demokratik sisteme geçişleri, bu bağlamda önemli bir örnektir. Bu ülkelerde hızlı ve başarılı bir demokratikleşmenin gerçekleşmesinin nedeni olarak Batı kültürüne sahip olmaları gösterilmekle birlikte (Zielonka, 2001, ss. 109-454); asıl belirleyici neden, birer dış etken olarak başta AT (şimdi AB) olmak üzere Batılı ülkelerin ve Katolik Kilisesi'nin sürece sahip çıkmalarıdır (Hungtington, 2011, s. 60; Waller, 1994, s. 138). Önemli bir katalizör olan bu destek, demokratikleşmenin arkasında esasen dış dinamik olan Batı'nın olumlu niyeti olduğunu açıkça göstermektedir. Hatta bu destek olmasaydı, Doğu Avrupa'da bugünkü anlamda bir demokratikleşme sürecinin yaşanma ihtimalinden dahi söz etmek zor olacaktı. Üstelik bu ülkelere destek olunmakla kalmamış, aynı zamanda -yıllardır Türkiye'ye gösterilen direnç gösterilmeden- kısa sürede AB'ye alınmaları da, dış dinamiklerin etkisinin önemini bir daha kanıtlamıştır. Bu nedenledir ki, Arap coğrafyasının demokratikleşmesinde iç dinamiklerin tüm çabasına rağmen, dış dinamiklerin etkisi çok daha önemlidir (Pridham, 2005, ss. 25-62).

Öte yandan, Arap Baharı sürecinin ilk günlerinde, Batı'nın, bugüne kadar sahip olduğu genel siyasete zıt bir biçimde otoriter rejimleri değil, demokrasi isteyen hareketleri desteklemesi oldukça ilginçtir (Olimat, 2011, s. 2). Batı'nın müttefiklerini değiştirmiş gibi gözükmesinde ise,

büyük ihtimalle otoriter rejimleri devirmek için aşağıdan yukarıya doğru gelişen toplumsal hareketlerin, artık batılılar tarafından görmezlikten gelinemeyecek noktaya ulaşmış olması yatmaktadır (Puddington, 2011, s. 17). Diğer ifadeyle bu değişimde, demokratikleşmeyi amaçlayan ilkesel bir değişikliği değil; nasıl bugüne kadar İsrail'in güvenliği, enerji kaynaklarının kontrolü ve bunları sağlayacak şekilde bölgenin istikrarının korunması gibi nedenler temel amaç olmuşsa, oluşma olasılığı bulunan yeni tablo içerisinde de yine aynı pragmatik beklentiler esas amaç olmuştur (Kausch, 2010). Bu nedenledir ki, Diamond (2010; 2011), Arap Baharının başlattığı sürecin eninde sonunda demokratik bir değişim getireceğini düşünmekle birlikte, Batı'nın bu olumlu gözüken yaklaşım değişikliğine çekinceli yaklaşılmasına vurgu yapmaktadır. Kısacası, Arap coğrafyasının demokratikleşmesinde dış müdahaleler özellikle belirleyici olup, ne kadar demokrasiyle yönetilirlerse yönetilsinler, müdahalenin niteliğini ise daha çok çıkarları belirlemektedir. Bu nedenle, günümüz dünya kamuoyunda, demokrasi adı altında yapılan her türlü müdahalenin, sonuçları itibariyle başta ABD olmak üzere Batı'nın hegemonyal amaçlarına hizmet eden bir araç olduğu görüşü gittikçe egemen olmuştur (Fuller, 2016, s. 21).

Bir İç Etken Olarak İslam'ın Arap Demokratikleşmesindeki Rolü

Arap toplumlarının demokratikleşememesinin en önemli iç nedeni olarak, başta din olmak üzere kültürel unsurların rol oynadığını belirten görüşler öne çıkmaktadır. Sorunu özellikle İslam inancıyla ilişkilendiren görüşlerden örneğin, Kedourie (1994, ss. 5-6), İslam'ın demokratik değerlere kökünden yabancı olduğunu belirterek, halkı Müslüman olan bir ülkenin demokratikleşemeyeceğini iddia etmektedir. Toplumların demokratikleşmesini sekülerleşme üzerinden açıklayan Gellner (1994) de, sekülerliğe karşı bir direnci olduğuna inandığı İslam'ı, Arap demokratikleşmesinin önündeki en önemli engel olarak görmektedir. Kramer (1993, ss. 37-38) de, İslam'ın demokrasiyle bağdaşmasının imkânsızlığını belirtmektedir. Benzer bir yaklaşımı, Huntington (1984,

s. 208; 1999, ss. 136, 142-143)'da da görmek mümkündür.[4] İslam'ın demokrasiyle bağdaşmayacağını savunan görüşler, farklı bir açıdan da olsa, Müslüman yazarlar arasında da söz konusudur. Bu bağlamda Sünni gelenek içerisinde önemli bir yeri olan Mevdudi, Şia içerisinden Humeyni ya da Ali Şeriati ile doğrudan Arap toplumu içerisinden çıkan Seyyid Kutup gibi düşünürler örnek verilebilir (Yayla, 2012, ss. 100-102). Konuya farklı bir açıdan yaklaşan Diamond (2003, ss. 1-18) ise, bölgenin İslam'dan dolayı değil, Arap kültüründen dolayı demokratikleşemediği düşüncesindedir. Kısacası, konuyla ilgili olarak, birçok farklı analiz yapılmış ve yapılmaya da devam edilmektedir (bkz. Gerber, 1987; Albrecht ve Schlumberger, 2004, ss. 371-392).

Herhangi bir toplum bir din ya da kültürle anılsa dahi, o değerlerin yanı sıra birçok farklı kaynaktan da beslenebilmektedir. Bu nedenle iç etken bağlamında toplumsal ve siyasi gerçeklikleri sadece din ya da kültür gibi bir değişkenle açıklamaya çalışmak, çok sayıda farklı değişkenin toplumsal ve siyasi hayata yön verdiği gerçeğini göz ardı etmek anlamına gelecektir. Özellikle Arap ülkelerinde, din anlayışı ile birlikte kabileciliğin, aşiret yapılarının, ideolojilerin, sömürgecilik kalıntılarının, vb. etkenlerin iç içe etkili oldukları düşünüldüğünde, bu durum daha açık hale gelmektedir (Yılmaz, 2010, s. 65). Ayrıca kapsayıcı bir kültür olarak dinlerde, her görüşü desteklemeye veya reddetmeye katkı sunabilecek bir takım öğeler bulmak mümkündür. Yani demokratik ve anti-demokratik öğelerin iç içe olabileceği gerçeği, İslam inancında olabileceği gibi, Hıristiyanlık veya Musevilik inancında da söz konusudur (Lewis, 1998, s. 53). Bu öğelerden hangilerinin ve ne ölçüde dinlerin zorunlu sonucu olduğu konusu da tartışmaya açıktır. Bu bağlamda çarpıcı bir örnek olarak; 1960'lı yıllarda sadece Protestanlığın demokrasiyi yeşertebileceği, Katolikliğin ise otoriter rejimlere yatkın olduğu yaklaşımı egemenken; 1960'lardan sonra Katolik toplumların da üçüncü demokratikleşme dalgasına kapılmasıyla birlikte bu önyargıdan uzaklaşılmıştır. Sonrasında, boşta kalan bu önyargılı tezler

4 Bu tarz yaklaşımlar için ayrıca bkz. Mustafa, N. A. (1990), İslam Siyaset Düşüncesinde Muhalefet, İstanbul: İz Yayıncılık, ss. 62-65.

İslam'a yönelmiş ve içerikleri pek değiştirilmeden bu defa başta Araplar olmak üzere Müslüman toplumlara uyarlanmaya çalışılmıştır (Taşkın, 2011). Dolayısıyla demokrasi kavramının salt anlamda bir din ya da kültür üzerinden değerlendirilmesi ve üstelik bu din ya da kültür ile demokrasi arasında doğrudan varoluşsal bir uyuşmazlık olduğu sonucuna varılması, aceleci ve değer bağımlı bir yaklaşımı yansıtmaktadır (Fuller, 2016, ss. 245-246).

Değer bağımlı ve indirgemeci bir yaklaşımı yansıttığı iddiasıyla, bu tür görüşlere karşı 1990'lı yılların başından itibaren önemli itirazlar yükselmeye başlamıştır. Bu çerçevede, İslam ve Arap dünyasından birçok yazarın yanı sıra, Esposito (1992), Halliday (1995) ve Stepan/Robertson (2003) gibi Batılı yazarlar da öne çıkmıştır. İlgili çalışmalarda, İslam ile demokrasi arasında uyuşmayan yönlerin olabileceğinin kabulüyle birlikte, demokrasi ve İslam arasında özde varoluşsal bir çatışmanın olmadığı gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca din adamları ve aydınlar arasında, İslam'ın farklı yorumlarının olabileceğine dikkat çekilerek, İslam'ın demokrasi ile uyumlu olabilecek yorumuna vurgu yapılmıştır (Dugin, 2003, s. 74). Bu noktada Lewis (1998, s. 53), Müslümanların tarihi tecrübelerinin ortaya çıkardığı çeşitliliğin, herkesi bağlayacak tek bir İslam anlayışına imkân vermediğini belirterek, demokrasi lehine bir sonuca ulaşılabileceğini belirtmiştir.[5] İslam'ın demokrasiyle bağdaşabileceğini belirten Müslüman yazarlardan örneğin, İranlı düşünür Abdulkerim Suruş, Tunuslu düşünür ve siyaset adamı Raşid el-Gannuşi gibi yazarlar, bu konuda kayda değer bilgi vermişlerdir (Yayla, 2012, ss. 104-110; Derviş, 1994, ss. 91-92). Özellikle Arap Baharı sürecinde etkili bir isim olan Gannuşi (2015, ss. 126-130), İslam ile demokrasinin birbirlerine zıt olduğunu söyleyen Müslümanları, zalim yöneticilere arka çıkmakla suçlayarak çok sert biçimde eleştirmektedir. Başka bir örnek olarak, Nasr (2005), başta Türkiye olmak üzere, Endonezya, Malezya gibi Müslüman ülkelerde demokrasinin -sorunları olsa da- gelişiyor

5 Bu bağlamda Fuller (2016). Ortadoğu'daki gerçek çatışmanın "demokratik İslam" ile "otokratik İslam" arasında olduğunu belirtmektedir.

olmasını, İslam'ın özünde demokrasiye ters olmadığının kanıtı olarak sunmakta ve bunu, Arap toplumları için de örnek göstermektedir. Shiqaqi (2006)'nin, 2006 Ocak ayında yapılan Filistin seçimlerini demokratik açıdan değerlendirirken olumlu sonuçlara ulaşması da, bu çerçevede önemli bir örnektir. Bu örnekleri artırmak mümkündür. Ayrıca Avrupa'da yaşayan Arapların, ülkelerinde muhalefet yapmalarına fırsat verilmese dahi, Londra, Paris gibi başkentlerde rejimlerine karşı etkili bir muhalefet sergileyebilmiş olmaları, demokrasiyi içselleştirebildiklerinin ve uygun bir ortam olduğunda bunu ortaya çıkarabileceklerinin somut bir göstergesidir (Laçiner, 2005).

Konuya, İslam siyaset düşüncesi açısından bakıldığında da, demokrasiyle bağdaşma anlamında İslam'ın inanç öğretisinin Hıristiyanlık öğretisine göre çok daha avantajlı bir zemin sunduğunu söylemek mümkündür. Zira adalet, seçim ve meclis (şura) kavramları, temelde İslam'ın özünde var olan kavramlardır. Örneğin İslam'da, egemenliğin Allah'a ait olduğu inancı olmakla birlikte, egemenliğin yeryüzünde kullanılması yetkisi, kutsal kişi ya da kurumlara değil doğrudan Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi (halifesi) olan insana (birey) verilmiştir (bkz. Bakara, 30.ayet; En'am, 165. ayet, Yûnus, 14.ayet vd.; ayrıca bkz. Gannuşi, 2015, ss. 126-127). İslam'ın temel kaynaklarında, Hıristiyanlık öğretisindeki gibi herhangi bir kişi (ruhbanlık) ya da kurumun (Kilise) yeryüzünde Allah'ı temsil etme gibi bir yetkisi yoktur. Bundandır ki İslam siyaset düşüncesinde (Bkz. Mustafa, 95, s. 15), halkı devreye sokan "biat" kavramı önemli bir esas olup, halkın biatine dayanmayan hiçbir otorite meşru kabul edilmemektedir. Dolayısıyla "biat" kavramını "seçim" ve "katılım" kavramlarıyla, "meşveret" ve "şura" kavramlarını "meclis" kavramıyla vs. ilişkilendiren İslam'ın, demokratikleşmeyi engelleyici değil aksine kolaylaştırıcı olabileceği görüşü öne çıkarılmıştır. Hatta bu saptamayı, Türk demokratikleşmesinin önemli bir aşaması olan Osmanlı I. Meşrutiyetinin ilanında etkisi olan Yeni Osmanlıların görüşlerinde ve sonraki süreçlerde de görmek mümkündür (Bkz. Özdemir, 2000, ss. 145-204). Bu bağlamda Binnebi

(1992)'nin, "İslam ve Demokrasi" adlı eserinde, demokrasinin bizzat İslam'ın doğasında, ortaya koyduğu ontolojide ve insan tanımlamasında var olduğunun ortaya konulması oldukça ilginçtir.

Arap Baharı ve Arap Demokratikleşmesinde Gelinen Nokta

Demokrasi kavramı yerine demokratikleşme kavramının kullanılmasının daha doğru bir yaklaşım olacağı daha önce ifade edilmişti. Buradan hareketle, Batı dünyası da dâhil olmak üzere, farklı coğrafyalarda özgürlük ve eşitlik adına yaşanan ve yaşanması muhtemel olan her türlü gelişme de, demokratikleşme kavramı kapsamında ve o sürecin bir parçası olarak tanımlanmalıdır (Bkz. Rustow, 1995, s. 72). Bu bağlamda Arap toplumu da, birçok toplumun yaşadığı türden hak ve özgürlük yoksunluğu, işsizlik gibi pek çok sorunla karşı karşıya kalmış ve bunlara karşılık adı ne olursa olsun özünde özgürlük ve eşitlik gibi demokratik değerleri savunan birçok sürece dönem dönem tanıklık etmiştir. Gerçekleşen her bir girişim, bekleneni tam olarak verememiş olsa da, birer iz bırakarak en azından otoriter rejimlerin meşruiyetini sürekli zayıflatan bir bilinç oluşturmuştur. Dolayısıyla bağımsızlıklarından bugüne kadar geçen sürede birçok fırsat yakalayarak tecrübeler elde etmiş olan Arap toplumu için demokratikleşme, sadece Arap Baharı süreciyle sınırlı olmayıp oldukça eski ve geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu nedenle Arap coğrafyasında özgürlük, eşitlik adına ortaya çıkan her gelişme, bir süreç olan demokratikleşmenin bir parçası olmuştur (Ayhan, 2012, ss. 60-74; Ataman ve Kuşçu, 2012, ss. 20-23).

Yakalanan fırsatlardan ilki; Huntington'un üçüncü dalga olarak tanımladığı sürecin bir sonucu olarak, bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından ortaya çıkmıştır. Büyük güçlüklerle elde edilen bağımsızlığın ardından, geleceklerini belirleme konusunda yeni bir dönem başlamıştır. Bu süreçte birçok Arap ülkesinde demokrasi bağlamında seçimlere gidilmiş ve parlamentolar kurulmuştur. Ancak, yöneticilerin baskıcı uygulamalarıyla, kısa sürede demokrasiden uzaklaşma eğilimi baş

göstermiş ve sürecin arkası gelmemiştir. Sonuçta, tabana yayılan gerçek bir demokrasi yerine, seçkinci otoriter yönetimler oluşmuştur. Tepki olarak, hem otoriter yönetimlere hem de bunlara zemin hazırlayan dış dinamiklere karşı radikalleşme başlamıştır (Lewis, 2005, s. 443). Arap demokratikleşmesinin yeni bir aşaması bağlamında ikinci fırsat, tüm dünyada 1980'lerden itibaren başlayan ve özellikle SSCB'nin çökmesiyle birlikte güçlenen demokratikleşme süreciyle yakalanmıştır. Bu yeni süreçte de, özellikle dış dinamiklerin baskısıyla otoriter rejimler birçok reform yapma gereği duymuşlardır. Ancak demokrasiyi savunduğunu söyleyen Batılı güçlerin, bir dış etken olarak sürecin arkasında durmaması nedeniyle beklenen gerçekleşmemiştir. Hatta iç dinamiklerin çabaları da kısa sürede manipüle edildiğinden otoriter rejimler daha da güçlenmiştir. Üçüncü fırsat ise, 11 Eylül 2001 tarihli "İkiz Kuleler Saldırısı" sonrasında ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, Arap coğrafyasının anti-demokratik yapısı terörün kaynağı olarak görülmüş ve bölgenin acilen demokratikleştirilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Böylelikle 2003 yılından itibaren, hem Batılı hem de Arap ülkelerinin çabasıyla demokratikleşmeye yönelik birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Örneğin, AB, "Barselona Bildirgesi" ile Kuzey Afrika ülkeleri için insan hakları ve demokrasi değerlerinin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. 1994'de başlayan Akdeniz Diyalogu Platformu, 2004 Haziranında bölgeye yönelik olarak İstanbul İşbirliği Girişimini gerçekleştirmiştir (Gordon, 2006, ss. 21-23).

Batılı ülkelerin gerçekleştirdiği bu girişimlerin yanı sıra, Arap ülkelerince gerçekleştirilen bazı önemli çabalar da söz konusudur. Örneğin, Arap İş Konseyi, Ocak 2004'de "demokrasi ve iyi yönetişim" amaçlı bir bildirge yayınlamıştır. 10-12 Ocak 2004 tarihlerinde Yemen'de, hükümet-sivil toplum işbirliği, seçimler, hukukun üstünlüğü, kadın hakları, bağımsız medya için çağrı başlıklarının ele alındığı bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Mısır Müslüman Kardeşlik Reform Girişimi, Mart 2004'de gerçekleştirdiği çalışmada siyaset, yargı, ekonomi, toplumsal

düzen, eğitim ve din konularında birçok reform önermiştir. Mayıs 2004'de Arap Birliği Zirvesi'nden sonra yayınlanan Tunus Bildirgesi ise, demokratik reformlara çağrı yapan ilk çok taraflı çalışma olmuştur (Yacoubian, 2005, s. 14). Mayıs 2004'de Beyrut'ta, 52 Arap sivil toplum kuruluşunun katıldığı zirvede hazırlanan ve Arap liderlere gönderilen rapor, bölge için acil siyasi ve hukuki reform ihtiyacını ortaya koymuştur. Yine demokratikleşme kapsamında yer alan farklı bir girişim, 3-4 Haziran 2004 tarihlerinde, Arap dünyasından yüzden fazla gazeteci, STK üyesi ve siyasetçinin katılımıyla Mısır'da yapılmıştır. Yayınlanan bildirgede, demokrasinin ertelenemeyecek bir değişim gerektirdiği vurgulanmıştır (Yacoubian, 2005, s. 7).

Arap coğrafyasının demokratikleşmesi adına yakalanan her bir fırsatta ve yapılan çalışmaların her birisinde, demokratikleşmenin bir an önce gerçekleşmesinin gerekliliği ve bunun için ise demokratik süreçlerin dış etkenler tarafından desteklenmesinin zorunluluğu tekrar tekrar vurgulanmıştır. Her seferde oluşan olumlu atmosfere rağmen, otoriter yönetimlerin isteksizliği ile, bu rejimlerle çıkar ilişkisi içinde olan dış aktörlerin amaçları birleşince girişimler hep sonuçsuz kalmıştır. Hatta yaşanan ters dalgalarla baskıcı yönetimler daha da güçlenmiştir (Huntington, 2011, ss. 26-28). Kısacası, fırsatlar gerektiği gibi değerlendirilememiş ve demokratik değerler, demokratik ülkeler tarafından çıkar ve yandaşlığa feda edilebilmiştir (Yılmaz, 2010, s. 79).

Ancak Arap coğrafyasında, demokrasi talebiyle ortaya çıkan fırsat ve çabaların tamamen boşa gittiğini söylemek doğru değildir. Zira her bir girişim, demokrasinin temel değerleri adına Arap toplumlarında küçük de olsa bir iz bırakmıştır. Bazı ülkelerde, otuz yıldan fazla zaman alsa da serbest seçimlerin yapılması bunun önemli bir göstergesidir. Zaten bir süreç olan demokratikleşmenin anlamı da bu değil midir? Bu bağlamda, "Arap Baharı" olarak tanımlanan ve sembolik de olsa 17 Aralık 2010'da Muhammed Buazizi'nin kendini yakmasıyla Tunus'ta başlayıp domino

etkisiyle tüm bölgeye yayılan süreç, Arap toplumları için yakalanan ilk fırsat ve ilk deneyim olmamakla birlikte, önemli bir aşamayı ifade etmektedir. Süreç, adeta yatağını arayan akarsu gibi güçlü bir özgürlük talebiyle kendisini göstermiş ve Arap demokratikleşmesi için önemli bir yön çizmiştir. Bu nedenledir ki, dünya kamuoyunda, önceki dönemlere göre Arap toplumları hakkında olumlu bir imge oluşturmuştur. Hatta Arap Baharı sürecini, doğrudan "Arap Demokratikleşmesi"[6] ya da Huntington'ın dönemselleştirmesinden yola çıkarak "dördüncü dalga" nitelemesiyle tanımlayanlar da olmuştur (Bkz. Diamond, 2011; Gershman, 2011; Olimat, 2011). Bu olumlu imajın Batıdaki kalıcılık derecesi ne olursa olsun, süreç, Arapların da demokratikleşebileceğine dair bir inancın oluşmasını sağlayarak, "Batı'nın güdümünde çaresiz Arap" imgesini büyük oranda kırmıştır. Böylece Arap kamuoyunda ve genelde ise Müslüman halklar arasında demokratik özgüvenin gelişmesine ve şiddet temelli siyasi tutumların tek yöntem olmadığı gerçeğinin görülmesine büyük katkı sunmuştur (Dersan, 2013, s. 27).

Arap demokratikleşmesinin önemli bir aşamasını oluşturan "Arap Baharı", elbette ki Batının bugün ulaştığı demokrasi seviyesine karşılık gelmemektedir ve kısa sürede gelemeyeceği de açıktır. Hatta yaşanan olumsuz gelişmelerle birlikte, Mısır'da olduğu gibi geriye gidildiği de söylenebilir. Ancak Arap toplumu, bu süreçte demokratikleşme iradesine sahip olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla bu sürecin, Batının yüzyıllar boyu süren demokrasi serüveninin belli bir aşamasına az çok karşılık geldiğini söylemek mümkündür. Bu noktada, özellikle 2000'li yıllara doğru demokrasiye olan ilginin arttığı Kuzey Afrika'daki Arap toplumları çok daha şanslı gözükmektedir. Bu ülkelerde, serbest seçimlerin yapılıyor olması ve halkların yapılan seçimlere ilgisinin, örneğin 1999 yılında Fas'ta %68'lere kadar çıkması bunun önemli bir göstergesidir. Bu oran

6 Avrupa Birliği Güvenlik Çalışmaları Enstitüsü Başkanı Alvaro de Vasconcelos, "Arap Baharı" ifadesinin oryantalist bakışı içerdiğini ve ayrıca önceki "baharların" (Prag Baharı 1968) kışa döndüğünü vurgulayarak, söz konusu gelişmelere, "Arap Baharı" değil "Arap Demokratikleşme Dalgası" demektedir. Ayrıca Arap baharının kışa dönmemesi dileğiyle bu süreçte dış etkenlerin rolüne dikkat çekmektedir (Vasconcelos, 2012).

her ne kadar takip eden yıllarda bir düşüş göstermiş olsa da 2010'larda %72 seviyesine kadar yükselmiştir. Dolayısıyla Kuzey Afrika'daki Arap toplumları demokratikleşme anlamında bir adım önde olduklarını göstermişlerdir (Kavas, 2011).

Bu sayısal göstergelerle birlikte, Arap demokratikleşmesi açısından, Mısır'ın en eski hareketi olan Müslüman Kardeşler (Hür, 2011) ya da Tunus'un Nahda gibi İslami kimliğe sahip olan hareketlerin, Arap Baharı sürecinde nasıl bir nitelik ve tavır sergileyecekleri en çok merak edilen konuların başında gelmiştir. Örneğin laik oluşumlar ön planda yer alırken, Müslüman Kardeşler, devrimin ilk günlerinde -büyük ihtimalle tarihten gelen kötü tecrübeyle[7]- resmi olarak ön planda gözükmemiştir. Ancak hem bireysel seviyede katılımı salık vermiş, hem de diğer oluşumları geri plandan desteklemiştir. Devrime verdikleri ilk resmi destek ise, ilerleyen günlerde ortaya çıkmıştır. Hareketin liderleri, sürecin her aşamasında otoriter rejime karşı birlik olunması için, mitinglerde Mısır bayrağı dışında herhangi bir sembolün taşınmasına izin vermemişlerdir (Ayhan, 2012, s. 106). Hatta Mübarek yanlılarının saldırıları karşısında, hangi görüşte olursa olsunlar meydandakilerin korunması yönünde bir irade de ortaya koymuşlardır. Kiliselerinde Mübarek karşıtı eylemde bulunan Hıristiyanların korunmasında etkili oldukları da belirtilmektedir. Belki de bu sayede, süreci tüm muhaliflerin benimsemesi ve sahiplenmesi sağlanmıştır (Ayhan, 2012, ss. 105-106). Kısacası, Mısır'da, insanların siyasi görüşleri ne olursa olsun sonuçta baskıcı yönetimi devirmek gibi bir ortak amaçta birleşmiş ve meydanlara tek bir ideoloji değil, "Otoriter rejim değişmeli" biçiminde tek bir slogan egemen olmuştur. Bütün bunlar ise, Mısır'da farklılıkların birlikte yaşama iradesine ve güçlü bir demokrasi talebine işaret ettiği gibi, demokratik dönüşümün şiddetsiz gerçekleşebileceğini de göstermiştir (Taş, 2012).

Müslüman Kardeşler, partileşme sürecinin ilk döneminde demokratik mücadelenin harekete zarar vereceği endişesine kapılsalar da (Osman,

7 Kötü tecrübe için bkz. Osman, 1991.

1991, ss. 24-25), 1980'lerden sonra demokrasiyi önemsemeye başlamışlardır (Tığlı, 2011, s. 49). Sonraki yıllarda yayın organlarında İslam ile demokrasi arasında uyumun olduğunu belirten yayınlar yapılmıştır. Hareketin Kemal Hüdeybi gibi liderleri, verdikleri röportajlarda; çoğulculuğun İslam'ın özünde olduğunu ve tarih boyunca İslam ülkelerinde farklılıkların birlikte var olabildiğini ifade ederek, demokrasinin İslam'la uyum içinde yaşayabileceğini belirtmişlerdir (Osman, 1991, s. 68). Buna rağmen kendi içlerinde demokratik süreci benimsemeleri sanıldığı kadar kolay olmamıştır. Özellikle yaşlı kuşak, hareketin amaçlarından saptığını öne sürerek şiddetli eleştirilerde bulunmuşlardır. Ancak Muhammed Akif gibi hareketin birçok lideri ise bu eleştirilere karşı demokrasiye katılımın bir fırsat olduğunu, eğer bu çemberde yer almazlarsa ülkenin yönetiminde hiçbir zaman söz sahibi olamayacaklarını ortaya koymuşlardır (Tığlı, 2011, s. 50). Müslüman Kardeşlerin ortaya koyduğu bu olumlu irade, demokrasi düşüncesine doğru evirildiklerinin önemli bir göstergesi olduğu kadar, Arap Baharı süreci boyunca ısrarla şiddeti reddeden açıklamalar yapmış olmaları, demokratik sürece dâhil olacakları algısını güçlendirmiştir. Dolayısıyla seçimi kazanmalarının hemen ardından, demokratik kurallara bağlılıklarını ilan etmeleri sürpriz olmamıştır (Yayla, 2011).

Yine, yaşanan ekonomik, toplumsal, vb. sorunlara, yıllarca ideolojik çerçevede yaklaşılmışken[8]; süreçte ve sonrasında sorunların çözümüne katkı sağlamayan bu tarz yaklaşımların anlamsızlığı üzerinde durulmuştur. Örneğin seçim programında cihat ve Filistin davası gibi konular yerine istikrarı amaçlayan söylemler kullanmaları dikkat çekicidir (Taş, 2012). Bu noktada sadece Müslüman Kardeşler değil, farklı her bir kesim de, ideolojik söylemden daha çok sorunların çözümlerine odaklanma gereği duymuştur. Kısacası, Müslüman Kardeşler, süreç boyunca ve sonrasında ayakları yere basar şekilde demokratik dünya ile iyi ilişkiler

8 Kahire'nin arka sokaklarındaki çöplerin içinde kaybolmuş bir vaziyette duran çöp konteynerlerin üzerinde ya "temizlik uygar bir davranıştır" sözü ya da karşısındaki duvarda da "temizlik imandandır" hadisi yazılarak, temizliğin yapılmasıyla ilgili söylemsel bir çatışma yaşanırken, ortada çöpler durmaya devem etmekteydi (Yıldırım, 2013).

kurabileceklerini göstermeye çalışmışlardır. İsrail ve ABD karşıtı söylemlerini yumuşatmaları da bunun somut bir göstergesidir (Doster, 2013, s. 59). Sürecin başladığı ilk günden itibaren desteğini halklardan yana kullanan Türkiye'nin demokrasi deneyimini ilgiyle izlemeleri de bu bağlamda değerlendirilmiştir (Yıldırım, 2013).

Ancak Mısır'da demokrasi adına oluşan tüm bu olumlu atmosfer, yaşanan darbeyle bir anda geriye gitmiştir. Demokratikleşmenin ileri ve geri adımları olabilen bir süreç olduğu düşünüldüğünde, bu olumsuz durumun, oyunun kuralları içerisinde olduğu ve kontrolsüzlüğü değil demokratikleşmenin doğasını yansıttığı söylenebilir. Diğer bir deyişle yaşanan gelişme, genel olarak demokratikleşmenin doğasında var olan bir geri adımdan ibarettir ve bu sorun, yine demokratikleşmenin doğasına uygun olarak vazgeçilmeyen bir mücadeleyle çözülecektir. Bu nedenle asıl sorun, bir dış etken olan demokratik dünyanın, darbeye tepki göstermemesi, hatta desteklemesidir. Bu sonuç ise, Arap demokratikleşmesinin önündeki en büyük engelin aslında iç değil dış dinamikler olduğunu da açıkça göstermiştir (Fuller, 2016, ss. 29-31).

Öte yandan Arap Baharı sürecinin lokomotifi olan Tunus toplumu, Arap demokratikleşmesinin rüştünü ispatlamada da önemli bir örnektir. Tunus'ta tüm toplum kesimlerinin ortaya koydukları özgürlük talebi, birçok çevrenin korktuğu radikalizmi törpülemiş ve farklılıkları asla karşı karşıya getirmemiştir. Bu bağlamda demokratikleşme, Tunus'ta daha sağlıklı bir zemine oturmuştur. Özellikle İslami kimliğe sahip Nahda Hareketi'nin baştan itibaren ön saflarda yer alarak toplumun diğer kesimleriyle bütünlük içinde olduğunu göstermesi, demokrasi adına önemli bir kazanımdır (Taş, 2012). Ancak demokrasinin geri adımları da olan bir süreç olduğunu adeta kanıtlarcasına, Mısır'da yaşanan askeri darbe ve sonrasının, Tunus'ta da olabileceği korkusu yaşanmıştır. Tunuslular, estirilen olumsuz havaya rağmen, demokratikleşme sürecinden taviz vermemişlerdir. 23 Ekim 2011 tarihinde gerçekleştirilen ilk demokratik

"Kurucu Milli Meclis" seçimleriyle temsilcilerini meclise gönderdikleri gibi, arkasından ortaya koydukları iradeyle de süreci güçlendirmişlerdir. Özellikle Nahda Hareketi'nin ilk seçimden galip çıkmasının ardından, hareketin lideri Gannuşi'nin, demokrasi lehinde eskiden beri verdiği açıklamalarını tekrarlaması, birlikte yaşama iradesinin taçlanmasını sağlamıştır. Dahası Nahda, demokrasi ve ulusal uzlaşı istediğini, 2011 seçimlerinden %42 gibi bir oy oranıyla birinci parti olarak çıkmasına rağmen, Cumhuriyet İçin Kongre Partisi ve sol eğilimli Emek ve Özgürlük Bloku Partisi ile Troyka Hükümeti kurarak göstermiştir. Böylelikle Tunus toplumuna ve de uluslararası sisteme, İslam'la demokrasinin uyumlu olduğu, varlıklarının bir tehdit oluşturmadığı ve demokratik usullere uymaya hazır oldukları mesajı verilmiştir (Ayhan, 2012, s. 78). Örneğin Gannuşi (bkz. 2015, ss. 119-134), bu amaçla, kendi tabanından dahi tepki gören, devletin dini olmaz, halkın dini olur, görüşünü özellikle vurgulamıştır. Bir anlamda, Tunus'un demokratikleşmesi derdinde olan ve ne olduğunu anlatacak fırsatı olmayan Nahda, bütün zamanını ne olmadığını anlatabilmek için harcamıştır (Köseoğlu, 2015).

Ayrıca Nahda'nın, seçim sonrasında, milletvekillerinin neredeyse yarısının kadın olması, İsrail ile ilişkileri anayasal suç sayan yasa önerisini reddetmesi ve en önemlisi muhalif liderlerin suikastla öldürülmesi sonucu oluşan krizi sonlandırma adına muhalefetle anlaşarak iktidarını Mehdi Cuma'nın kurduğu teknokrat hükümetine bırakması, Tunus demokrasisi adına oldukça anlamlıdır. Bu bağlamda, 26 Ekim 2014 tarihinde yapılan ikinci serbest seçimlerin de ayrı bir anlamı vardır. Seçimlerde laik bir parti olan Nida Partisi birinci ve Nahda ikinci parti olmuştur. Demokratikleşme sürecinin sürmesi adına Nahda, kurulan hükümeti desteklemiş ve 23 Kasım 2014'te yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde aday da göstermeyerek, amacının demokrasi için uzlaşı olduğu mesajını yinelemiştir. Sonuçta, Bin Ali devrinin adamlarını da içinde barındıran ittifak Nahda'ya karşı kazanmıştır. Bu sonuç, Tunus'un normalleşmesi ve demokratikleşmesi açısından büyük bir fırsat olduğundan, gerçekte kazanan Tunus

demokrasisi olmuştur. Kısacası, yöntem olarak demokrasiyi benimseyen Gannuşi, hem devlet adamlığını hem de bilgeliğini ortaya koyarak, Arap Baharının adeta mimarı olan Tunus'un bu yönüyle de örnek olabileceğini göstermiştir. Hem Tunus hem de Arap coğrafyası için yeni bir dönemin başlayacağının önemli bir işaretini de vermiştir.[9]

Eğer Mısır'daki darbe süreci, siyasi ve toplumsal bakımdan kolaylıkla başarılı olabilseydi, belki Tunus'ta da Mısır senaryosu kolaylıkla yaşama geçirilebilirdi. Ancak Mısır'daki darbe sonrası yüzlerce insanın yaşamını kaybetmesi ve ülkenin şiddet sarmalına girmesi, Tunus senaryosunun değişmesinde etkisi olmuştur. Dolayısıyla Mısır'daki darbe karşıtı mücadele, bir çeşit Tunus demokrasisinin can yeleği olmuştur. Laikliği savunan Tunus Nida Partisi'nin lideri Sibsi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesi de Tunus'ta süreci rahatlatmıştır. İkinci parti olan Nahda'nın, koalisyon hükümetinin içinde yer alsın almasın takındığı uzlaşmacı tavır da eklenince, demokrasi adına Tunus'ta yeni bir dönem başlamıştır. Bugün, Nahda açısından en temel amaç, hangi partinin kazandığından daha çok ülkenin geleceği için istikrarlı bir demokrasi sürecinin yakalanmasıdır.

Demokratikleşmenin bir süreç olduğu düşünüldüğünde, bu durum, uzun dönemde Arap coğrafyasının demokrasisi açısından oldukça önemlidir. Zira görünüm etkisi (demonstrative affect) tüm toplumsal gelişmeler için geçerli olduğundan; hiç şüphesiz ki, Tunus'ta yaşananlarla birlikte gerçekleşecek olan başarılı demokratikleşme sürecinin görünüm etkisi bölge açısından oldukça yapıcı olacaktır (Kalabalık, 2014). Bu bağlamda demokratik devrim için yola çıktıklarında demokrasiye zarar verecek birçok fitnenin olduğunu belirten Gannuşi, demokratik devrimi korumalarının birinci öncelikleri olduğunun altını çizmektedir (Çiçek, 2016).

Bu bağlamda, 21 Mayıs 2016 tarihinde gerçekleştirdiği ve çok sayıda adayın yarıştığı kongrede delegelerin oylaması neticesinde Gannuşi 800

9 Tunus'un geçirdiği demokratikleşme evreleri için bkz. Tanrıverdi, 2012, ss. 9-13.

oyla genel başkan seçilmiştir. Bu kongrede, demokrasi adına birçok önemli kararlar alınmıştır. Örneğin Müslümanların haklarını şiddetsiz demokrasi içinde alması gerektiğini ifade eden Gannuşi, 2012'den sonraki bu ilk kongre ile parti içerisinde yer alan "davet" ve "siyaset"i ayrıştırmak gibi çok önemli bir karar almıştır. Hareket ve partiyi ayırma girişimi, özellikle Mısır'daki tecrübeden sonra İhvan Hareketi için de yeni bir model oluşturmuştur. Siyaseti davet çalışmalarından ayıran Gannuşi, özellikle camilere artık siyasetin sokulmaması gerektiğini de açık bir dille ifade etmiştir. Bunu şöyle özetlemiştir: "Kimlik için mücadele veren akaidi bir hareketten, totaliter rejime karşı demokrasi için mücadele veren protesto hareketine ve oradan da İslami referanslara sahip milli, demokratik, Müslüman bir partiye dönüştük" (Çiçek, 2016). Hatta "Dini siyasetten uzak tutmak istiyoruz. Tarafsızlık çağrısında bulunuyoruz. Modern bir devlet, ideolojiler, büyük sloganlar ve siyasi kavgalarla değil, uygulanabilir programlarla işler." cümlesiyle, kongrede laiklik vurgusu yapmıştır. İhvan geleneğinden gelen Nahda Hareketi, bu değişimle, gizlice kurulduğu 1972'den bugüne geldiğinde, Batı'da Hıristiyan demokratlar olduğu gibi Müslüman demokratların da olabileceğini ortaya koyarak, kendini "Müslüman demokrat" olarak tanımlamıştır. Bu süreç, Nahda üzerinden Müslüman Arap dünyasında adeta yeni bir modeli karşımıza çıkarmıştır. Kısacası, tüm farklılıklarıyla birlikte Tunus, Arap Baharıyla birlikte başlayan süreçte, Türkiye gibi, demokrasiyi yeşertme adına iyi bir örnek olmaya devam etmektedir.

Arap Baharı'nı büyük oranda sağlıklı atlatan bir Kuzey Afrika ülkesi de Fas'dır. Demokrasi bağlamında hakkında henüz olumsuz bir kanaat olmayan genç bir krallarının olması, Faslıların en büyük kazancıdır. Tunus seçimlerindeki %90 oranındaki katılıma karşılık, Faslıların seçimlere %45 oranında katılmış olmaları bu sonucu değiştirmez. Zira seçimlerin barış içinde tamamlanmış olması ve katılımın önceki seçimlere göre az da olsa yükselmiş olması (2002'de %37), geleceğe dönük olarak demokrasi umudunu artırmıştır. Üstelik gelişmiş demokrasilerde dahi seçimlere

katılım oranının genelde düşük olması[10], bu sonucun Arap toplumları için, en azından yakın dönem açısından, ciddi bir sorun oluşturmadığını göstermektedir. Hatta anayasa referandumunda katılım oranının %73'e çıkması, uluslararası kamuoyu tarafından kraliyetin uygulamaya koyduğu demokratikleşme reformlarının halka belli oranda verdiği güvenin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir (Kavas, 2011).

Gerçekleşen bu olumlu gelişme örnekleriyle birlikte, Arap demokratikleşmesine kuşkulu bakmayı sürdürenler de vardır. Bunların bir kısmı tedbirli olma adına bunu yaparken, bir kısmı ise belki de ön yargılarından dolayı bu tutumu sürdürmektedirler. Örneğin, "The Economist Intelligence Unit (EIU)"in 2011 tarihli raporu (2011, s. 18), Arap Baharının demokrasiye dönüşme olasılığını sadece %20 olduğunu belirterek karamsar bir tablo ortaya koymuştur. Ancak demokrasinin bir süreç olduğundan hareketle, bu oran, Arap demokrasisinin geleceği açısından, aksine ümit verici bir tablodur (Kuran, 2013). Burada önemli olan sorun, daha önce de belirtildiği gibi, iç dinamiklerin eksikliği değil, dış müdahalelerin iç dinamikleri kendi doğal süreçlerine bırakmamaları ya da engel olunmasına izin vermeleridir. Örneğin, Mısır'da gerçekleştirilen darbeye demokratik dünyanın ses çıkarmaması, dış dinamiklerin ortaya koyacakları tutumlarının demokrasi açısından ne denli önemli olduğunu bir daha ortaya koymuştur.

Dış dinamiklerin, demokratikleşme sürecine olumsuz etki yapan bir tavır içinde olmalarında, Arap toplumlarına karşı duydukları kaygıların da etkisi vardır. Bu kaygılardan en önemlisi, demokratik seçimlere izin verilirse, seçimle iktidara gelme ihtimali yüksek olan Müslüman Kardeşler ya da Nahda gibi İslami kimliğe sahip partilerin bir daha gitmeme riskinin bulunmasıdır. Ancak böyle bir risk, farklı ideolojik pozisyonlar dâhil

10 Örneğin, ABD'de ortalama %50 civarındadır (Kasım 2014 ara seçimlerinde %40'dı). İngiltere'de, son yerel seçimlerde %36'dır. Avrupa Parlamentosu seçimlerinde Hollanda'da %37 ve Almanya'da %48'dir. Diğer batılı ülkelerde de ortalama %50 ile %60 arasındadır. Hatta Doğu Avrupa'da çok daha sert bir düşüş yaşanmıştır. Örneğin Romanya'da katılım oranı %30'lara düşmüştür (Bkz: Bilgili, 2013).

olmak üzere her zaman mümkündür. Bu risk alınmadan, Arap bölgesinde demokratikleşme sürecinin işlemeyeceği de bilinen bir gerçektir. Hatta yüzyıllar boyunca oluşan tecrübeye rağmen, Avrupa'da dahi dönem dönem bu tür riskler söz konusu olabilmiştir. Örneğin, aşırı sağ partiler demokratik seçimlere girebilmiş ve iktidara gelme potansiyeline sahip de olabilmişlerdir. İstenmeyen bu tür durumlar ise, Avrupa'da süreç engellenerek değil, demokrasinin kendi ilke ve dinamikleriyle çözülmüştür. Bu risk, Tunus'ta alınmış ve son yapılan seçimlerle demokrasi işlemiş ve iktidar değişmiştir. Zaten demokrasinin kendisi, aynı zamanda bir kamusal kendiliğinden eğitim süreci olduğundan; böylelikle hem bireyler seçmen olarak gücünün farkına varmakta, hem de iktidara talip olanlar ütopik düşüncelerden sıyrılıp ayağı yere basan konuma gelmektedirler (Yayla, 2011). Kısacası, demokratikleşme için, farklı ideolojileri savunan partiler, seçimle gelmeyi kabul ettikleri gibi seçimle gitmeyi de kabul ettikleri sürece, demokratik seçimlerin önü ne iç ne de dış etkenler tarafından kesilmemelidir.

Arap demokratikleşmesinin bu aşamasının, Mısır, Tunus ve Fas gibi örnek verilen ülkelerde, henüz pekiştirilmemiş, daha az liberal unsurlara sahip ve sadece yetki verici sınırlı bir demokrasi ile sonuçlanma ihtimali oldukça yüksek gözükmektedir. 1990'larda Doğu Avrupa'da yaşanan demokrasi tecrübesinin ilk aşamasında da bu sonuç vardı. Bu bağlamda hükümetin rekabete dayalı serbest ve adil seçimlerle göreve gelmesi ya da iktidarların kansız bir biçimde el değiştirmesi gibi birçok önemli demokratik kazanım söz konusudur (Schumpeter, 2003, s. 5; Popper, 2005, s. 174). Demokratikleşmenin dinamik bir süreç olduğu gerçeğinden hareketle, Mısır'daki gibi her zaman tersine çevrilme riski olmakla birlikte, gelinen bu aşama sonraki süreçler için oldukça önemlidir. Tarihteki birçok tecrübe göstermiştir ki, halk ayaklanmaları sonucu yönetimlerin devrilmesi ve/veya demokrasiye geçiş çabaları, kamu otoritesinin zayıflaması ya da kimi zaman çökmesi sonucu kısa vadede daha kaotik bir ortam oluşturması gayet doğaldır. Uzun vadede ise küreselleşme, dünya konjonktürünün

etkisi gibi etkenlerle taşlar yerine oturdukça yönetimlerin demokrasiye yöneldikleri gözlenmiştir. Örneğin, Fransız Devrimi sonrası ülke on yılı aşkın bir süre ile belirsizlik, kargaşa ve terör yaşamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması Kafkaslar ve Orta Asya bölgelerinde yine pek çok iç çatışmayı beraberinde getirmiştir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Gerçekte çoğu kez sular bulanmadan durulma eğilimine girmemektedir (Yılmaz, 2011, s. 50). Bu bağlamda Gurr ve Davies, demokrasiye geçiş sürecinin genellikle ilk beş yılında çatışma eğiliminin arttığı, ancak daha sonra çatışmaların azaldığını ve sistemin oturmaya başladığını söylemektedir (Akt. Yılmaz, 2011, s. 50). Mısır'daki askeri darbe ile birlikte benzer olumsuz süreçlerin yaşanması ya da Tunus'ta korkusunun olması bu bağlamda çok anlamlıdır (Akgün, 2011).

Bu bağlamda, birçok yönüyle aynı ortak tarihin ve kültürün mirasçısı olan Türkiye'nin bugüne kadar yaşadığı tecrübenin Arap toplumları tarafından paylaşılması oldukça öğretici olacaktır. Bu yönüyle Türkiye, Müslüman ülkelerle ilgili ön yargıyı yanlışlayan ve demokrasi tecrübesi açısından zengin bir laboratuar niteliğindedir. Özellikle Türkiye'nin son altmış yılı, askeri darbeler sonrası demokrasiye geçiş sürecinde yaşanan sıkıntıları görmek ve sivil-asker ilişkilerini anlamak açısından iyi incelenmelidir. Ancak bu süreç, bir kopyalama değil yararlanma biçiminde işlerse, Arap demokratikleşmesine daha yararlı olacaktır (Uysal, 2011). Tüm bunların gerçekleşmesi için; ya iç dinamikler kendi hallerine bırakılmalı ya da dışarıdan müdahaleler demokrasinin önünü açıcı olumlu katkı yapmalıdır. Aksi halde Irak ve Suriye örneklerinde olduğu şekildeki bir "dış müdahale" anlayışıyla hareket edilirse, istenen sonuçlar elde edilemeyeceği gibi kaçınılmaz olarak daha karmaşık durumlar da ortaya çıkabilecektir.

Sonuç

"Demokrasi düşüncesi Batı kaynaklı olup, ortaya koyduğu değerler sadece batılılar içindir; başka coğrafya, inanç ve kültürdeki insanlara uygun

değildir" şeklinde özetlenebilecek söylemler, hem demokrasinin doğasına hem de böyle bir imkândan yararlanma çabası içerisinde olan insanlığa yapılabilecek büyük bir haksızlığı içermektedir. Bu haksızlık özellikle bağımsızlıklarından başlayarak günümüze kadar geçen sürede değişik nedenlerle demokrasi ile aralarında anlamlı bir ilişki kurulmayarak Arap toplumlarına yapılmıştır. Böylelikle Arap toplumları sürekli şekilde demokratik değerlerin dışında görülmüştür. Hatta bu yaklaşımın bir ön kabul halini aldığını söylemek mümkündür. Bu olumsuz bakış açısının temel nedeni ise, konuya yüzeysel ve indirgemeci yaklaşılmasıdır. Diğer bir deyişle Arap toplumlarına bakılırken, demokrasi düşüncesinin, hem Batı'da yüzyıllar boyu süren bir süreç sonucunda aşama aşama geliştiği, hem de aralarında başta kültürel olmak üzere bazı farklılıklar olsa da, insanlığın ortak ideali haline geldiği gerçeğinin göz ardı edilmesidir. Ancak demokrasinin insanlığın ortak ideali haline geldiği gerçeği, günümüzde tüm toplumlar için geçerli olduğu kadar, şu ana kadar monarşilerin ve otoriter yönetimlerin egemen olduğu Arap toplumları için de geçerlidir. Zira Hıristiyan bir İngiliz ya da Fransız'ın her türlü hakka sahip olarak özgür ve eşit şartlarda yaşamayı istemesi ne kadar doğal ise, bunları bir Budist Çinlinin ya da Müslüman bir Arabın istemesi de o kadar doğaldır. Çağdaş dünyada böyle bir amaca ulaştırabilecek tek araç ise "demokratik değerler" olarak görülmekte ve dünya toplumlarının çoğu bu değerlere sahip olma mücadelesi vermektedirler.

Bu gerçekliğe koşut olarak, demokrasi düşüncesi de, Batı tarihi içerisinde kendisini sürekli yenileyen ve yeniden yeniye kurgulayarak farklı yaklaşım ve pratikler üretebilen bir potansiyele sahip olduğunu göstermiştir. Diğer bir ifadeyle tek bir demokrasi yaklaşımından ve pratiğinden bahsetmek oldukça zordur. Dolayısıyla demokrasi kavramı yerine, bir süreci ifade eden daha geniş ve kapsayıcı bir kavram olarak "demokratikleşme"den bahsetmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Buradan hareketle başta Müslüman Arap coğrafyasının da kendi şartlarına uygun bir demokrasi pratiği yeşertebileceğini söylemek mümkündür. Arap toplumları,

hem farklı dönemlerde yakaladıkları demokratikleşme fırsatlarıyla, hem de Arap Baharı sürecinde ortaya koydukları demokratikleşme iradesiyle bunu somut bir şekilde göstermişlerdir. Halen "Bahar kesin kışa döner" gibi bir beklenti içinde olanlar varsa da, Arap toplumlarının da demokratikleşebilme potansiyelinin var olduğunu göstermesi bakımından özellikle "Arap Baharı Süreci" oldukça anlamlıdır.

Arap demokratikleşmesinin ilk olmamakla birlikte önemli bir aşaması olan Arap Baharıyla, demokrasinin Arap toplumları için de ulaşılması gereken bir ideal olduğu mesajı açıkça verilmiştir. Bu sonuç, konuya ön kabulle yaklaşanlar açısından Arap demokratikleşmesi konusunun bir daha gözden geçirilmesinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Nasıl Soğuk Savaş'ı bitiren halk ayaklanmaları Doğu Avrupa'nın demokrasi yönünde dönüşümüne yol açmışsa, Arap Baharı da, halkın demokrasi arzusunu ortaya çıkarmış ve ivme kazandırmıştır. Bu süreçte bedeller ödemeye başlamış olan Arap toplumları, aynı Batı'da olduğu gibi karşılığını demokratikleşme olarak alacaktır. Ok yaydan çıkmıştır ve bu noktadan sonra siyasi anlamda geriye dönüş mümkün gözükmemektedir. Bugün Arap Baharının çekim alanına giren ülkelerde, demokrasiyi, özgürlük ve çoğulculuk gibi değerlerle benimseme süreci başlamıştır. Bu nedenle demokrasi düşüncesi, Arap dünyası için konjonktürel, sadece belli amaçlar için dayatılan ve çıkar amaçlı kullanılan bir araç olmaktan çıkarılıp kalıcı bir yapıya kavuşturulmalıdır. Bu bağlamda çoğulcu toplumu sonuç verecek ve hatta piyasayı dışlamayan öğelere dinamizm kazandırma potansiyeli olan İslam Dini gibi iç etkenlerden daha çok yararlanılması olmazsa olmaz bir gerekliliktir. Zira dini duyguları yok etmek kesinlikle mümkün değildir. Dolayısıyla İslami hareketlere demokratik uygulama geliştirme imkan ve izni verilmelidir. Aksi halde bu kesimlerin demokratik olmayan yollara girmesi önlenemez. Ancak bu gerçeğin bazı kesimlerde anlaşılması ve demokratik değerlerin içselleştirilmesi biraz zaman alacaktır. Artık şurası bir gerçek ki, bundan böyle halklarına karşı hesap veremeyen, onların talep ve beklentilerini karşıladıkları oranda iktidarda kalabileceklerini

idrak edemeyen rejimlerin ayakta kalması zorlaşacaktır. Umulur ki, Arap toplumları bu geçiş sürecini daha az sancılı atlatır ve sonuçta bu coğrafyada halk iradesi ve demokrasi baskıcı rejimlere ve emperyalizme galip gelir. Kısacası demokratikleşmenin Arap coğrafyasında bir çırpıda gerçekleşmesini beklemek ve sonra da "bakın olmuyor" demek, çok anlamlı olmadığı gibi, aynı zamanda bir dayatmayı da içermektedir.

Arap toplumlarının demokratikleşmesi bağlamında, küresel denklem içerisinde önemli bir yere sahip olan dış müdahalelerin çok önemli rolü bulunmaktadır. Dış dinamikler, demokratikleşme yönünde gerekli reformların yapılmasına teşvik ederek demokrasiye katkı sağlayabilecekleri gibi, tam tersi baskıcı rejimlerin nüfuzunu da artırabilmektedirler. Bunun yönünü ise tamamen kendi çıkarları belirlemektedir. Arap toplumlarının iç dinamikleri ne kadar isterse istesin, demokratikleşme açısından son noktayı ağırlıklı olarak bu güçlerin çıkarları koymaktadır. Müslüman bir halka, monarşi ve tek parti yönetimi geçmişine ve her on yılda bir gerçekleşen askeri müdahalelere rağmen, demokratikleşme sürecinde önemli aşamalar kaydederek AB ile muhatap olabilecek noktaya gelmiş olan Türkiye bu bağlamda önemli bir örnektir. Türkiye'nin geldiği demokrasi düzeyi, kendi iç dinamiklerin katkılarıyla birlikte, esas itibariyle dış müdahalelerle olan olumlu etkileşiminin bir sonucudur. Benzer bir sürecin, halen Türkiye'nin 30-40 yıl öncesindeki toplumsal ve ekonomik şartları yaşayan Arap ülkelerinde de yaşanabileceği kabul edilmelidir. Bu noktada Tunus, Mısır ve Fas gibi Kuzey Afrika'daki Arap ülkeleri oldukça şanslı olup, Arap Baharı sürecinde demokratikleşme adına önemli aşamalar kaydetmişlerdir. Bu sonuç, Arap dünyasında başlayan yeni kıpırdanışların, "baharın sonu", "kış" gibi yaklaşımlarla değil, bir süreç olan demokratikleşmenin zaman tanınması gereken önemli bir fırsatı ve evresi olarak görülmelidir.

Kısacası, küresel dünyada insanlığın ortak idealine dönüşmüş olan demokrasi düşüncesinin tek bir sahibi ve yurdu yoktur. Her toplum,

demokratik birikim ve tecrübelerden yararlanma çabası içerisindedir. Arap toplumları da, bunu dışında değildir. Esas sorun, iç dinamikler tarafından başlatılan süreçlere dış dinamikler tarafından fırsat verilip verilmeyeceğidir. Yapılması gereken şey, bu coğrafyada iç dinamiklerin etkisiyle demokrasi adına gelişen süreçlerin engel olunmadan doğal akışına bırakılması ve iç ve dış dinamiklerin birbirini besleyeceği uzun döneme yayılmış bir sürecin yaşanmasıdır. Böylelikle, Arap coğrafyasında da, demokrasinin farklı yaklaşım ve pratikler çıkarabilen güçlü potansiyelinden yararlanılarak kendi şartlarına uygun bir demokrasi pratiği üretilebilecektir. Yaşanan olumsuzlukları ise, bir süreç olan demokratikleşmesinin bir gereği olarak görmek gerekir. Zira tarihi tecrübe göstermiştir ki, halk ayaklanmaları sonucu yönetimlerin devrilmeleri ve/veya demokrasiye geçiş çabaları, kamu otoritesinin zayıflaması ya da kimi zaman çökmesi sonucu doğal olarak kısa vadede kaotik bir ortam oluşturmuş, ancak uzun vadede sorunlar çözüldükçe demokrasi yeşermiştir. Bu nedenle, bölge ülkeleri bir süre daha demokratikleşme bağlamında bir ileri bir geri adımlar atarak demokrasi mücadelesini sürdürecektir. İleri ya da geri olsun her bir adım ve her bir gelişme, toplumların bilincine olumlu katkılar sağlayarak demokrasi kültürünü de güçlendirecektir.

Sonuç olarak, Batı kendi yetiştirdiği baskıcılar yardımıyla, uzun yıllar Müslüman Arap toplumlarına hiç bırakamayacakları İslam'ı yaşamak için demokrasiyi bırakmaya zorlamışlardır. Ancak Arap coğrafyasında yaşanan her bir değişim, İslam'la birlikte var olabilecek demokratik değerlerin olduğu ve bunlardan geri dönülemeyeceği gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Artık genç Arap nesilleri daha bilinçli durumdadır. Daha az şeye, daha az hakka razı olmamaktadırlar. Daha kolay organize olabilmektedirler. Bu durum, insan haklarının eskisi kadar kolay suiistimal edilemeyeceğinin de açık göstergesidir. Otoriter Arap yöneticileri ve dahi dünyaya egemen dış dinamikler, demokratik değerlere rağmen bu coğrafyada eskisi kadar kolay hükmedemeyeceklerdir.

Kaynakça

Akgün, B.(2011). Bu Paralellik Tesadüf Değildir, Türkiye ve Mısır'da Demokratik Dönüşümler: Karşılaştırmalar ve Dersler, *El-Ehram Konferansı*, 30 Ekim.

Albrecht, H. ve Schlumberger, O. (2004). Waiting for Godot: Regime Change Without Democratization in the Middle East. *International Political Science Review*, *25(4),* 371-392.

Arab Human Development Report (2002, 2003 and 2004), *United Nations Development Programme,* New York: UNDP.

Arslan, A. (1997). İslam, Demokrasi ve Türkiye. *Görüş*, *33* (*Kasım – Aralık*), 50-60.

Aslan, O. N. (2006). *Demokratikleş(tir)me Sürecinde Suriye*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul

Ataman, M. ve Kuşçu, Y. (2012). Suudi Arabistan'daki Siyasal ve Toplumsal Hareketlerin Gelişimini Etkileyen Faktörler. *Alternatif Politika, 4(1),* 1-26.

Ayhan, V. (2012). *Arap Baharı İsyanlar Devrimler ve Değişim*. Bursa: Marmara Kitap Merkezi.

Baharçiçek, A. ve Arpacı, I. *(2014).* Arap Dünyasında Eski Hâl Muhâl. *Akademik Ortadoğu, 8(2),* 105-111.

Berger, P. L. (1999). Günümüz Dünyasında Demokrasi. (C. Aykan, Çev.). *Sosyal ve Siyasal Teori- Seçme Yazılar*. A. Yayla (Ed.). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Beydilli, K. (2006). Mustafa Reşid Paşa. *TDV İslam Ansiklopedisi, 31*

Bilgili, N. Ç. (2013). Avrupa'da Seçmen Davranışı: Bölgesel Farklılıkların Önemi. *Küresel Eğilimler Serisi*, Çalışma Kağıdı No.7, İstanbul Kültür Üniversitesi.

Binnebi, M. (1992). *İslam ve Demokrasi*. İstanbul: Boğaziçi.

Bulut, N. (2003). Demokrasiyi İdeal Anlamına Yaklaştırma Çabası Olarak Radikal Demokrasi. *AÜEHFD*, *7 (1-2),* 50-51.

Burçak, R. S. (1979). *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş - 1945-1950*. Ankara.

Catt, H. (1999). *Democracy in Practice*. London: Routledge.

Chomsky, N. ve Achcar, G. (2007). *Tehlikeli Güç- ABD'nin Dış Siyaseti ve Ortadoğu*. (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.

Çam, E. (1995). *Siyaset Bilimine Giriş.* İstanbul: Der Yayınları.

Çavdar, T. (1995). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839- 1950).* Ankara: İmge Kitapevi.

Çiçek, N. (2016). Tunus'un Yeni Nahda'sı: Sivil, Müslüman, Demokrat. *Habertürk,* (22.05.2016).

Dahl, R. A. (1993). *Demokrasi ve Eleştirileri.* (L. Köker, Çev.). Ankara: Yetkin.

Daver, B. (1993). *Siyaset Bilimine Giriş.* Ankara: Siyasal Kitabevi.

Demir, O. ve Üzümcü, A. (2002). Türkiye'de Yaşanan Ara Rejimlerin Sebepleri Üzerine Bir İnceleme. *G.Ü. İİBF Dergisi*, *1*, 155-182.

Denison, J. (2011). *Explaining Arab Spring*. www.denisonforum.org/global/8-explaining-the-arab-spring, (22.07.2011).

Dersan Orhan, D. (2013). Ortadoğu'nun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1-2),* 17-29.

Derviş, K. S. (1994). *Raşid Gannuşi ile İslami Hareket Üzerine Söyleşi*. (R. Yıldırım ve İ. Akbaba, Çev.). İstanbul: Birleşik.

Diamond, L. (1999). *Developing Democracy Toward Consolidation*. London: John Hopkins University.

Diamond, L. (2003). Universal Democracy?. *Policy Review, No. 119,* 1-18.

Diamond, L. (2010). Why there are no Arab Democracy?. *Journal of Democracy, 21(1)*,93-104.

Diamond, L. (2011). Democracy After the Arab Spring: A Fourth Wave or False Start?, *Foreign Affairs 2011 May*.

Doster, B. (2013). Arap Baharı'ndan Demokrasi Beklemek. *Ortadoğu Analiz, 5(50)*, 55-60.

Dugin, A. (2003). *Rus Politiği Avrasyacı Yaklaşım.* (V. Imanov, Çev.), İstanbul: Küre.

Dursun, D. (2001). *Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi.* İstanbul: Şehir.

Dursun, D. (2012). *Siyaset Bilimi.* İstanbul: Beta Yayınları.

Duverger, M. (1969). *Halksız Demokrasi.* (İ. Özüt, Çev.). İstanbul: Dördüncü.

Duverger, M. (1974). *Siyasal Partiler.* (E. Özbudun, Çev.). Ankara: Bilgi.

Duverger, M. (1975). *Seçimle Gelen Krallık*. (N. Erkurt, Çev.). İstanbul: Konuk.

Ekinci, N. (1997). *II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler.* İstanbul: Toplumsal Dönüşüm.

Erdoğan Tosun, G. (2001). *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Eryılmaz, B. (1992). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul: İşaret.

Esposito, J. L. (1992). *Islam: The Straight Path*. New York: Oxford University Press.

Fukuyama, F. (1998). *Tarihin Sonu mu?.* Ankara: Vadi.

Gannuşi, R. (2015). *Laiklik ve Sivil Toplum.* (G. Topçu, Çev.). İstanbul: Mana.

Garrard, J., Tolz, V. ve White, R. (2000). *European Democratization Since 1800: Past&Present*. Basingstoke: Macmillan.

Gellner, E. (1994). *Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals.* London: Hamish Hamilton.

Gerber, H. (1987). *The Social Origins of the Modern Middle East.* Colarado: Lynne Rienner Publishers.

Gershman, C. (2011). *The Fourth Wave Where the Middle East Revolts Fit in the History of Democratization- and How We Can Support Them*, www.tnr.com/article/world/85143/middle-east-revoltdemocratization?, (14.03.2011).

Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*. (O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Alfa.

Gordon, P. (2006). *NATO's Growing Role in the Greater Middle East*. Abu Dabhi: The Emirates Center for Strategic Studies and Research.

Gözler, K. (2008). *Anayasa Hukukunun Genel Esaslarına Giriş.* Bursa: Ekin.

Güney, Ç. (2005). Büyük Orta Doğu Çerçevesinde İslam ve Demokrasi. *Avrasya Dosyası: İslam ve Demokrasi*, *11(3)*, Ankara: ASAM Yayınları.

Halliday, F. (2003). *Islam and the Myth of Confrontation: Religion and Politics in the Middle East.* London: I. B. Tauris & Co Ltd.

Held, D. (1986). *New Forms of Democracy.* C. Held and C. Pollitt (Ed.), London: Sage Publications.

Heywood, A. (1999). Demokrasi. A.Yayla (Ed.), *Sosyal ve Siyasal Teori - Seçme Yazılar. ss.* 77-84 Ankara: Siyasal Kitabevi.

Heywood, A. (2012). *Siyaset Teorisine Giriş.* (H. M. Köse, Çev.), İstanbul:Küre.

Higley, J. ve Burton, M.G. (1989). The Elite Variables in Democratic Transitions and Breakdowns. *American Sociological Review, No. 54*, 17-32.

Huntington, S. (1984). Will More Countries Become Democratic?. *Political Science Quarterly, 99 (Summer),* 193-218.

Huntington, S. (1999). Üçüncü Demokrasi Dalgası (Y. Eralp ve A.Yayla Çev.). A. Yayla (Ed.), *Sosyal ve Siyasal Teori - Seçme Yazılar.* ss. 129-147. Ankara: Siyasal Kitabevi, .

Huntington, S. (2011). *Üçüncü Dalga: Geç Yirminci Yüzyılda Demokratikleşme.* Ankara: Kilit.

Hür, A. (2011). *Müslüman Kardeşler Kimdir*. Erişim tarihi: 05.07.2016. www.taraf.com.tr/ayse-hur/makale-musluman-kardesler-kimdir.htm.

Kalabalık, A. (2014). *Nahda Yeni Bir Çığır Açabilir!*. Erişim tarihi: 01.12.2014. www.haber10.com/makale/39951/.

Karpat, K. H. (1967). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: İstanbul Matbaası.

Kausch, K. (2010). *Why the West Should Relinquish Mubarak*. FRIDE, May 4.

Kavas, A. (2011). "Arap Baharını Demokrasi ile Karşılayan Krallık: Fas", Erişim tarihi: 15.02.2015 http://www.ordaf.org/arap-baharini demokrasi-ile-karsilayan-krallik-fas.

Kedourie, E. (1994). *Democracy and Arab Political Culture.* London: Frank Cass Publishers.

Keyman, E. F. (1996). Nasıl Bir Liberal Demokrasi. *Diyalog, (1)*, 93-109

Keyman, E. F. (2000). *Türkiye ve Radikal Demokrasi.* İstanbul: Alfa.

Köker, L. (1996). Radikal Demokrasi. *Diyalog, (1)*, 110-118

Köseoğlu, M. İ. (2015). *Demokrasi ve Savaş Arasında: Kuzey Afrika'da 'Arap Baharı'nın Hikayesi*. Timetürk, Erişim tarihi: 5 Ocak 2017, www.timeturk.com/tr/2015/02/05/demokrasi-ve-savas-arasinda-kuzey-afrika-da-arap-bahari-nin-hikayesi.html.

Kraemer, T.D. (2006). *Addicted to Oil: Strategic Implications of American Oil Policy.* Carlisle PA: Army War College Strategic Studies Institute.

Kramer, M. (1993). Islam ve Democracy, *Commentary, (95), 1*.

Kuran, T. (2012) Arap Demokrasilerinin Zayıf Temelleri, Doğu-Batı. *Optimist Dergisi, 2012 (Kasım)*, 92-93.

Kuran, T. (2013). Arap Baharı'nın Sonrası, Arap Baharı. *Optimist Dergisi, 2013(Mayıs)*, 26-29.

Laçiner, S. (*2005).* Arap Dünyası ve Demokrasi, *USAK Stratejik Gündem, 6 (Mayıs),* Erişim tarihi: 23 Aralık 2016. http://www.usakgundem.com/haber/121/arap-d%C3%BCnyasi-ve-demokrasi.html.

Lewis, B. (1998). *Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği,* (M. Harmancı, Çev.). İstanbul:Sabah.

Lewis, B. (2005). *Orta Doğu*, (S.Y. Kölay, Çev.). İstanbul: Arkadaş.

Lewis, B. (1972). Islamic Concepts of Revolution. P. J.Vatikiotis, (Ed.). *Revolution in the Middle East*, ss. 30-31, London: George Allen & Unwin,

Lijphart, A. (1996). *Çağdaş Demokrasiler, Yirmi Bir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri.* (E. Özbudun ve E. Onulduran, Çev.)**,** Ankara:Yetkin.

Lipset, S. M. (1963). *Political Man: The Social Bases of Politics.* New York: Anchor Books.

Macpherson, C.B. (1984). *Demokrasinin Gerçek Dünyası.* (L.Köker, Çev.), Ankara: Birey ve Toplum.

Mustafa, N. A. (1990). *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet.* (V.Akyüz, Çev.), İstanbul:İz.

Nasr, V. (2005). The Rise of Muslim Democracy. *Journal of Democracy, 16(2)*, 13-27.

Olgun, K. (2008). *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri.* Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Olimat, M. (2011). The Fourth Wave: Revolution and Democratization in the Arab Middle East. *Journal of International Women's Studies*, (*5*), 12-3.

Osman, F. (1991). *İhvan, İslam ve Demokrasi.* (A. Ünlü, Haz.), İstanbul: Endülüs.

Özdemir, G. (2000). *Tanzimat Döneminde Muhalefet Düşüncesi ve Yeni Osmanlılar*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi,SBE,Sakarya.

Özdemir, G. (2013). Farklılıkların kesiştiği coğrafyalar için bir öneri: Radikal Demokrasi. *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 20(1),* 73-93.

Parry, G. ve Moran, M.(1994). Introduction: Problems of Democracy and Democratization. G. Parry ve M. Moran, (Ed.) *Democracy and Democratization,* ss. 1-2. London: Routledge,

Popper, R. K. (2005). *Hayat Problem Çözmektir.* (A. Nalbant, *Çev.), İstanbul: YKY.*

Pridham, G. (2005). *Designing Democracy: EU Enlargement and Regime Change in Post-Communist Europe.* New York: Palgrave Macmillan.

Puddington, A. (2011). Democracy's Stake in the Arab Spring. *Israel Journal of Foreign Affairs, 5 (3),* 13-22.

Ross, M. (2001). Does Oil Hinder Democracy?. *World Politics, V. 53(3),* 325-361.

Rustow, D. A. (1995). *Transitions to Democracy*, (Pridham, Geoffrey, Aldershot, Brookfield, Singapore Edt.) Sydney: Dartmouth Press.

Schnabel, A. (2003). A Rough Journey: Nascent Democratization in the Middle East. A. Saikaland ve A. Schnabel, (Ed). *Democratization in the Middle East, Experiences, Struggles, Challenges,* ss. 1-24. Tokyo: The United Nations University,.

Sartori, G. (1993). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş.* (T. Karamustafaoğlu ve M. Turhan, Çev.), Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.

Schmitter, P.C. ve Karl, T. L. (1999). Demokrasi Nedir, Ne değildir?, (L. Gönenç, Çev.). A. Yayla (Ed.). *Sosyal ve Siyasal Teori- Seçme Yazılar, ss. 3-15* Ankara: Siyasal Kitabevi.

Schumpeter, J. (2003). Capitalism, Socialism and Democracy. R. Dahl, I. Shapiro ve J.A. Cheibub (Ed.). *The Democracy Source Book*, ss. 99-116. Cambridge, London: The MIT Press.

Sencer, M. (1974). *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri.* İstanbul: May.

Shiqaqi, K. (2006). The Palestinian Elections, Sweeping Victory, Uncertain Mandate, *Journal of Democracy*, *17(3),* 116-130.

Sitembölükbaşı, Ş. (2005). Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, (10)*, 139-144.

Stephan, A. C. ve Robertson G. B. (2003). An 'Arab' More Than a 'Muslim' Democracy Gap. *Journal of Democracy, 14(3),* 30-44.

Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi.* (O. Akınhay Çev.), Ankara: Bilim

ve Sanat Yayınları.

Tanrıverdi Yaşar, N. (2012). Tunus'ta Demokratikleşme Sürecinin Kavramsal Değerlendirilmesi. *Akademik Ortadoğu,* 6(2), 61-84.

Taş, M. (2012). Arap Baharı'yla Gelen Demokrasi. *Açık Gazete*, 03.05.2012, Erişim tarihi: 20.10.2014 www.acikgazete.com/sizden/2012/05/03/arapbahari-yla-gelen-demokrasi.htm.

Taşkın, Y. (2011). *Ortadoğu: Demokratikleşme Dalgasında Bir İstisna mı?*. Erişim tarihi: 13.01.2015 www.demokrathaber.net /m/?id=100&t=makale

The Economist Intelligence Unite (EIU). (2010). *Democracy Index 2010 Democracy In Retreat.* www.eiu.com

The Economist Intelligence Unite (EIU). (2011). *Spring Tide Will The Arab Risings Yield Democracy Dictatorship or Disorder?.* www.eiu.com.

Tığlı, İ. (2011). *Mısır'da Sosyal Hareketler Kifaye Hareketi ve Müslüman Kardeşler.* İstanbul: DÜBAM.

Timur, T. (1971). *Türk Devrimi ve Sonrası (1919–1946).* Ankara: Doğan Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1952). *Türkiye'de Siyasî Partiler (1859-1952).* İstanbul: Doğan Kardeş.

Tunaya, T. Z. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler, C.I, İkinci Meşrutiyet Dönemi.* İstanbul: Hürriyet Vakfı.

Tunçay, M. (1981). *Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931).* Ankara: Yurt.

Usul, A. R. (2004). *Ortadoğu ve Demokrasi: Asıl sorun Ne?*. Erişim tarihi: 10.03.2015, www.zaman.com.tr/yorum_ortadogu-ve-demokrasi-asil-sorun-ne_61042.html.

Uysal, A. (2011). Demokratikleşme Yöntemleri ve Türkiye Vizyonu. Türkiye ve Mısır'da Demokratik Dönüşümler: Karşılaştırmalar ve Dersler, *El-Ehram Konferansı*, 30 Ekim 2011.

Vanhanen, T. (2003). *Democratization: a Comparative Analysis of 170 Countries*. London: Routledge.

Vasconcelos, A. (2012). "Arap Demokratikleşme Dalgası" Üzerine Düşünceler. *Arab Democratic Wave One Year After/ Bir Yıl Sonra Arap Demokratik Dalgası Toplantısı*, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), 30 Ocak 2012, Ankara.

Waller, M. (1994). Voice, Choice and Loyalty: Democratization in Eastern Europe. G. Parry and M. Moran (Ed.). *Democracy and Democratization*, London: Routledge.

Whitehead, L. (2002). *Emerging Market Democracies: East Asia and Latin America.* Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Yacoubian, M. (2005). *Promoting Middle East Democracy II*. Washington D.C.: United States Institute of Peace.

Yayla, A. (1999). Liberalizm ve Demokrasi, A. Yayla (Ed.) *Sosyal ve Siyasal Teori- Seçme Yazılar*, ss. 9-66. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Yayla, A. (2011). *İslam Dünyası ve Demokrasi.* Erişim tarihi: 15.04.2014, www.zaman.com.tr/yorum_yorum-atilla-yayla islam-dunyasi-ve-demokrasi_1203454.html

Yayla, A. (2012). *Siyaset Teorisine Giriş*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Yıldırım, R. (2013). *Arap Devrimleri ve İslamcılar*. Erişim tarihi: 30.11.2014. www.haber10.com/makale/29744/.

Yıldırım, R. (2014). *Nahda iktidar değil demokrasi istiyor!* Erişim tarihi: 30.11.2014. http://www.haber10.com/makale/40103/.

Yılmaz, S. (2010) Ortadoğu'ya Demokrasi Getirmek. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 3(5),* 63-82.

Zakaria, F. (1999). İlliberal Demokrasilerin Yükselişi. (A. Yayla, Çev.). A. Yayla (Ed.). *Sosyal ve Siyasal Teori- Seçme Yazılar,* ss. 41-57. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Zielonka, J. (2001). *Democratic Consolidation in Eastern Europe*. New York: Oxford University Press.

Summary

Democracy is a concept that has been evolved and developed by discussions over its meanings and ways of implementations from the time of its first usage throughout history. In the west, there have been lots of political movements in the societies starting from the indispensable components of democracy such as dissemination of the right to vote and elections by the time.

Different methodologies and approaches of democracy are also among developments that couples with both the conceptual ingredients and its journey throughout the history. These developments related with democracy and its evolution process in the western world is expressed as "democratization" without any predefined strict boundary.

It is possible for the democratization process to have a journey of life in the Arab world similar with the western practices in the history. Through benefiting from the best practices that have been internalized by human civilization, the Arab world can also grow up a democratic experience exclusive with its inherent social and political qualities. The crucial factor in this process is the attitude of internal and external dynamics.

Should there been a positive reaction from external dynamics, despite of its all deficiencies as is proved by a Muslim country the Turkish practice of democracy there can be similar process in the Arab world. The efforts of the internal dynamics of the Arab world has also proven at the process of Arab spring that if external dynamics do not hamper by countervailing effects, their societies will also show a successful implementation of the process of democratization.